

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ЗМІСТ, ФОРМИ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ
ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ
УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Кропивницький – 2019

УДК 316.627:[-056:42-053.6]:373(049.3)

К 43

Схвалено для використання у закладах загальної середньої освіти Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол №5 від 22 жовтня 2019 року; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України № 221/12-Г-1004 від 24 жовтня 2019 р.)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 5 від 25 квітня 2019 року)

Авторський колектив:

В. І. Кириченко, канд. пед. наук (передмова, 1.1., 1.2., 1.3., 2.3.)

В. Б. Нечерда, канд. пед. наук (2.1., 2.2.)

І. В. Гарбузюк (2.4., 2.5.)

Т. В. Тарасова канд. пед. наук (2.6.)

Рецензенти:

Петрочко Ж. В. – професор кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, професор;

Гончар Л. В. – провідний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник.

К 43 Кириченко, В. І. (Ред.), Нечерда, В. Б., Гарбузюк, І. В., Тарасова, Т. В. (2019). **Зміст, форми і методи формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій в закладах загальної середньої освіти:** метод. рек. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 96 с.

ISBN 978-966-189-491-3

У методичних рекомендаціях узагальнено теоретичні знання щодо методів і форм виховної діяльності з підлітками та досвід, накопичений педагогами експериментальних закладів загальної середньої освіти з формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій, а також запропоновано розроблений на цій основі авторський методичний інструментарій вирішення цього завдання.

Видання адресовано адміністраторам, класним керівникам, психологам, соціальним педагогам закладів загальної середньої освіти, науково-педагогічним працівникам, аспірантам і студентам педагогічних вищих освітніх закладів та фахівцям соціальної роботи.

УДК 316.627:[-056:42-053.6]:373(049.3)

ISBN 978-966-189-491-3

© Інститут проблем виховання, 2019

© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
Розділ I. ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	7
1.1. Змістово-смісловий концепт формування просоціальної поведінки підлітків	7
1.2. Методи формування просоціальної поведінки підлітків з доведеною ефективністю	27
1.3. Форми виховної діяльності з підлітками.....	47
Розділ II. АВТОРСЬКІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ.....	54
2.1. Сценарій вистави форум-театру «Якось у школі...»	54
2.2. Психологічна гра для підлітків «Відроджуємо гармонію разом» (за мотивами гри М. Битянової «Світ хаосу») ..	66
2.3. Сторітелінг «Бумеранг добра».....	72
2.4. Коментована добірка відеоматеріалів щодо проблематики просоціальної поведінки	75
2.5. Освітній комікс «Яблулька і літо» (за мотивами оповідання В. Сухомлинського).....	79
2.6. Сценарій квесту «Об'єднані Україною» (для підлітків 12-14 років)	83
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	95

ПЕРЕДМОВА

Виховна практика закладів загальної середньої освіти гостро потребує оновлених методик формування просоціальної поведінки учнів взагалі й зокрема підлітків уразливих категорій – осіб 11–15 років, котрі за обтяжливих обставин свого життя швидше від однолітків піддаються дії негативних факторів довкілля, що може спричинити нерозуміння ними значущості соціальних цінностей і правових норм, несформованість навичок асертивності, вмінь конструктивної взаємодії, прагнень брати участь у благодійній діяльності.

Це актуалізує необхідність концентрації виховних впливів педагогів-практиків на формуванні й міцному закріпленні у свідомості й поведінці підлітків системи смисложиттєвих орієнтирів та цінностей, виробленні позитивних установок життєдіяльності і стратегій просоціальної поведінки.

Домогтися цієї мети цілком можливо в умовах виховного середовища закладу загальної середньої освіти, оскільки формування просоціальної поведінки відбувається під впливом соціального середовища й найближчого соціального оточення та опосередковується дружніми взаємовідносинами, соціальним взаєморозумінням, піклуванням і турботою про благополуччя інших, діалоговою взаємодією педагога й учня.

Звідси важливим завданням виховної діяльності педагогів постає пробудження просоціальної активності підлітків, створення у закладі освіти простору для їх просоціальної самореалізації і визнання її соціальної значущості.

Виховні зусилля педагогів мають допомогти підліткам збагнути, що активна діяльність на користь інших людей, громади і суспільства в цілому та обрання ними просоціальних стратегій поведінки є необхідною умовою власного і суспільного благополуччя.

Водночас, педагоги мають усвідомити, що універсальних рецептів формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій винайти неможливо, оскільки у кожному окремому закладі освіти ми стикаємося із сполученою дією внутрішніх і контекстних детермінант, які потребують врахування при складанні варіативних виховних планів, програм чи методик.

Авторки спробували узагальнити теоретичні знання щодо особливостей просоціальної поведінки, моделей її прояву й досвід, накопичений педагогами експериментальних закладів освіти щодо формування просоціальної поведінки підлітків, а також на цій основі запропонувати конкретний методичний інструментарій вирішення цього важливого завдання.

Характерною особливістю пропонованих методичних рекомендацій є загальна ідея важливості усвідомлення педагогами сучасних тенденцій виховання й розуміння ними загальних закономірностей, методологічних підходів і принципів виховання, взаємозумовленості цілей, методів і форм виховної діяльності.

У методичних рекомендаціях матеріал згруповано за двома розділами. Перший, присвячений питанням змістово-методичного забезпечення формування просоціальної поведінки підлітків, містить змістовий концепт та розгорнуті описи методів і форм виховної роботи з підлітками уразливих категорій. У другому розділі зібрано авторські методики, які презентують виставу форум-театру, сценарні плани психологічної й квестової ігор, сторітелінгу, коміксу та коментовані QR-коди до добірки відео-роликів і мультфільмів з проблеми просоціальності.

Авторські методики розроблялись із опертям на принцип «3D» (П. Вербицька), що має полегшити педагогам процес опанування методик, оскільки передбачає тривимірність їх сприйняття:

- УСВІДОМЛЮЄМО – короткий коментар щодо виникнення певного методу та його основних характеристик;
- ЗБАГАЧУЄМОСЬ – висвітлення переваг методики і застережень щодо можливих ускладнень під час формування просоціальної поведінки підлітків;
- РЕАЛІЗУЄМО – покрокові рекомендації (сценарні плани) впровадження методики у практичну виховну діяльність педагогів.

Зібрані матеріали повною мірою можуть бути використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, педагогічних коледжів, закладів вищої освіти, курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників тощо.

Матеріали, наведені у методичних рекомендаціях, можуть здаватися дискусійними. Це закономірно, оскільки науковцями

і педагогами-виховниками усе ще відшукуються ефективні методи й інструменти формування просоціальної поведінки підлітків. Однак, на наше тверде переконання, саме це і стимулюватиме педагогів до рефлексивного переосмислення змісту, форм, методів і технологій виховання з метою їх осучаснення.

Ми щиро вдячні заступникам директорів з виховної роботи, практичним психологам, соціальним педагогам з експериментальних закладів загальної середньої освіти лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України за активну підтримку створення програми формування просоціальної поведінки підлітків, слухні пропозиції на етапі апробації методичних матеріалів і завзятість у впровадженні розроблених методик у масову виховну практику.

Розділ І. ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Змістово-смысловий концепт формування просоціальної поведінки підлітків

*Світ, що змінюється, пред'являє кардинально
нові вимоги до системи освіти та її змісту:
вона має бути гранично насичена
основоположними цінностями, знаннями й сенсом співжиття.*

Ірина Кулага

Одвічне питання «ЯК ВЧИТИ?» усе частіше набуває розширення у позиції «ЯК ВИХОВУВАТИ?» Як організовувати сучасний освітній процес, враховуючи те, що освіта може й має бути інструментом розвитку не тільки розумових здібностей, а й усвідомлення моральних та етичних норм, формування духовних якостей особистості, умінь та навичок колективної взаємодії задля суспільно прийняттого результату.

Визнаючи найвищою соціальною цінністю особистість людини, традиційна педагогіка трактує виховання як «процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському і культурному житті суспільства» (Гончаренко, 1997, с. 53).

Сучасні науковці, акцентуючи увагу на визначальній ролі активності самого вихованця у процесі виховання, важливості його суб'єктної позиції (Бех, 2018), розглядають виховання як цілеспрямований процес формування гуманістичних якостей особистості, що базується на взаємодії виховника й вихованця (Рожков, & Байбородова, 2018, с. 2) і наголошують, що воно передбачає партнерську взаємодію усіх суб'єктів освітнього процесу з метою створення сприятливих умов для успішного входження дитини у соціально-культурний контекст.

У багатьох провідних країнах світу з 2000 по 2009 роки відбулася зміна парадигми в навчанні, основою якої постала Про-

грама «Філософія для дітей» (Philosophy for Children, P4C) американського професора Метью Ліпмана (Тищенко, 2016). Результати її впровадження упродовж майже 20-ти років засвідчують, що вона відображає узгоджені потреби особистості, суспільства, держави і людської цивілізації у XXI столітті. Згідно з нею цільовим мейнстримом (англ. *mainstream* – основна течія) освіти сьогодення є формування нової людини, яка володіє «мисленням вищого порядку», яке має бути *критичним, креативним і піклувальним*, тобто враховувати інтереси й потреби оточуючих людей; прагне до постійного саморозвитку, перебирає на себе відповідальність за свій життєвий вибір і наслідки власної життєдіяльності.

Відомий міжнародний експерт з питань освіти Кен Робінсон наголошує про чотири найголовніші цілі сучасної освіти, пов'язані з вісьмома ключовими здібностями, що їх школа мусять усіляко розвивати, а саме:

- *допитливість* – здатність ставити запитання й досліджувати, як влаштований світ;

- *творчість* – здатність творити нові ідеї та втілювати їх на практиці;

- *критичне мислення* – здатність аналізувати інформацію та ідеї і формулювати вмотивовані аргументи й судження;

- *уміння спілкуватися* – здатність чітко й упевнено висловлювати свої думки й почуття за допомогою різних засобів і в різній формі;

- *співпраця* – здатність конструктивно співпрацювати разом з іншими;

- *співчуття* – здатність співпереживати з іншими й відповідно діяти;

- *самовладання* – здатність встановлювати зв'язок із своїм внутрішнім світом і досягати відчуття душевної гармонії та рівноваги;

- *громадянська свідомість* – здатність конструктивно взаємодіяти із суспільством і брати участь у процесах, які підтримують його життєдіяльність (Робінсон, 2016, с. 139–140).

Навіть поверховий погляд на це твердження дозволяє зробити висновок, що принаймні чотири з них (*уміння спілкуватися*, яке постає запорукою особистого щастя і колективного успі-

ху; *співпраця*, що допомагає гуртом розв'язувати проблеми й досягати мети, взаємно використовувати сильні сторони одне одного та компенсувати слабкі, залагоджувати конфлікти й узгоджувати рішення; *співчуття*, плекання якого є нашим моральним, духовним і практичним обов'язком, виявом гуманності у людських стосунках; *громадянська свідомість*, що допомагає зрозуміти, як працюють соціальна й політична системи, як турбуватися про благополуччя інших, активно діяти у житті місцевої громади й відповідати за власні дії) є прикметними ознаками людини з просоціальною поведінкою.

Із цими дороговказами корелюють цілі нової української школи, згідно з якими зміст її виховної функції має бути зорієнтовано на плекання випускника як «особистості, інноватора та патріота з активною позицією, здатного діяти відповідно до морально-етичних принципів, приймати відповідальні рішення, поважати гідність і права інших людей», вміти поєднувати прагнення власного благополуччя і безкорисливого соціального служіння (*Концепція нової української школи*, 2016).

Раніше безумовними орієнтирами освіти були формування знань, навичок, інформаційних і соціальних умінь (якостей), що забезпечували готовність дитини до життя та розумілися як здатність особистості пристосуватися до обставин.

Зміст сучасного виховання повинен відображати його мету й завдання і покликаний забезпечувати готовність людини до реалізації комплексу громадських ролей у різних сферах соціальних відносин. Він зорієнтований на розвиток особистості та передбачає формування тих якостей в людині, які складають основу її взаємин з іншими людьми, суспільством, державою і світом в цілому (Рожков, & Байбородова, 2018, с. 37).

Відтепер освіта здебільшого орієнтується на створення таких технологій і способів впливу на особистість, які утворюють баланс між соціальними й індивідуальними потребами та запускають механізми саморозвитку (самовдосконалення, самоосвіти), готуючи особистість до реалізації власної індивідуальності на тлі постійних змін у суспільстві (Дмитренко, Коновалова, Семиволос & Бекетова, 2018, с. 21).

Ціннісно-світоглядна домінанта Нової української школи, ґрунтуючись на постулатах педагогіки партнерства, позитивної

психології та філософії дитиноцентризму (Сидоренко, 2016, с. 11), базується на загальнолюдських цінностях (милосердя, допомога, турбота, любов, добро, повага до себе й до інших людей, гідність тощо), соціально значущій мотивації життєдіяльності, солідарній відповідальності й підтримці добрих ідей та здатності на духовне, моральне й соціально-культурне самотворення і на просоціальне служіння державі та суспільству.

Відтак, в наші буремні часи набувають особливої актуальності розроблені В. Сухомлинським ідеї та принципи гуманістичної системи виховання, яка була орієнтована на пробудження, розвиток і закріплення у вихованців здатності співчувати, співпереживати і приходити на допомогу тим, хто її потребує.

Лише за умов цілеспрямованого виховання просоціальної мотивації, сприяння розвитку просоціальних рис і якостей особистості, основою життєвої компетенції у вже дорослої людини стануть свідомі установки на просоціальну поведінку.

Усе вищезазначене актуалізує необхідність концентрації виховних впливів педагогів-практиків на формуванні й міцному закріпленні у свідомості й поведінці підлітків системи смисло-життєвих орієнтирів та цінностей, виробленні позитивних установок життєдіяльності й стратегій просоціальної поведінки.

Зміст формування просоціальної поведінки підлітків зумовлюється (однак не обмежується) дороговказами цілісної моделі просоціальної поведінки, що складається із наступних компонентів:

- гуманістична спрямованість цінностей, ідеалів та інтересів особистості;
- усвідомлення важливості й необхідності спільно вироблених правил співжиття, поваги до суспільних норм і законів;
- позитивна оцінка особистістю самої себе і своїх можливостей;
- здатність вибудовувати відносини взаємодопомоги й співучасті з іншими людьми;
- здатність реалізовувати себе на користь суспільству чи на благо інших людей.

Звідси, цільовими орієнтирами формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій мають стати:

- розвиток соціальної та громадянської компетентності

(ефективна та конструктивна участь у громадському житті й уміння співпрацювати з іншими на результат);

- вироблення поваги до закону, дотримання прав людини, сприяння свідомій інтеріоризації підлітками соціально значущих норм і цінностей;

- вироблення просоціальної мотивації життєдіяльності, спонукання їх до встановлення емпатійних відносин з оточуючими людьми;

- стимулювання бажання підлітків долучатися до соціально значущої діяльності, виявляючи допомогу, підтримку, турботу та заступництво;

- набуття якостей просоціальної особистості (альтруїстичність, доброзичливість, емпатійність, рефлексивність, толерантність, турботливість, чуйність тощо);

- формування прагнень і вмінь попередження і конструктивного розв'язання міжособистісних та групових суперечностей, досягнення компромісів;

- визначення оптимістичної гіпотези свого розвитку впродовж усього життя, спонукання до вільного обрання соціально значущих моделей поведінки.

При цьому вважаємо за необхідне уточнити, що під *формуванням* ми розуміємо сприяння накопиченню якісних і кількісних змін у внутрішньому світі особистості, які забезпечують прояв її життєвого потенціалу, що виражається в ускладненні когнітивних психологічних структур, розвитку здатності до продуктивної взаємодії, зростанні суспільно значущої активності й удосконаленні ключових життєвих компетенцій.

Упорядковуючи змістово-методичні засади формування просоціальної поведінки учнів свого закладу освіти, педагоги й партнери з числа акторів суспільного життя місцевих громад можуть діяти одночасно в рамках кількох методологічних підходів, які лежать у просторі гуманної педагогіки. Їх цілеспрямований, свідомий, суб'єктивний прояв у діяльності педагога й учнів більш явно виражається у продуктивних педагогічних ідеях, технологіях, методах тощо.

Аналіз психолого-педагогічних джерел і масової освітньої практики дає підстави стверджувати, що процес формування просоціальної поведінки учнів закладів загальної середньої осві-

ти ефективніше відбувається у річищі *аксіологічного, компетентнісного, особистісно орієнтованого, середовищного, системного і технологічного підходів*, осмислення й узгодження яких здійснюється на основі принципу логічної доповнюваності (Кириченко, 2018).

Таким чином, сучасна педагогічна наука, сповідуючи принципи гуманізму й дитиноцентризму, пропонує розглядати освітній процес як цілісну систему, в якій дитина включається у відносини, що сприяють розвитку її найкращих нахилів, здібностей та виробленню ціннісного ставлення до себе, інших людей, суспільства, держави, природи, навколишнього світу. Однак реалії практичної педагогіки дещо відрізняються від декларацій і закликів.

По-перше, виховна діяльність як невід’ємна складова сучасного педагогічного процесу наразі рідше згадується у нормативно-правових документах і часто-густо реалізується в освітній практиці пересічного закладу освіти «за остаточним принципом», поступаючись навчальній діяльності.

По-друге, чимала частина педагогів продовжують інерційно використовувати технологічно застарілий інструментарій виховної діяльності, закорінений у вербально-декларативну традицію. Виховання продовжує розглядатися ними як моносуб’єктний процес, за якого учень постає лише об’єктом педагогічних впливів, а виховна діяльність складається із набору шаблонно-стандартних заходів. З приводу цього відомий психолог Г. Костюк (1988) понад кілька десятиліть тому зазначав, що те виховання, яке зводиться до «сукупності заходів», зовнішніх впливів на вихованців, ігнорує внутрішній світ їхніх потреб, думок, почуттів і прагнень, через які воно тільки й зможе здійснювати свої цілі, може призводити лише до невдач. Він наголошував, що, розглядаючи дитину тільки як об’єкт, а не як «живе життя» та ігноруючи зростаючі самодіяльність і самостійність дитини, виховання не приводить у дію її сутнісні сили (незважаючи на безліч різних виховних заходів) й тому фактично працює «на холостому ходу» (Костюк, 1988).

У пошуках шляхів створення ефективної системи формування просоціальної поведінки педагогам-практикам слід ретельно опановувати класичну спадщину і нові наробки педагогіч-

ної науки щодо методів виховання, оскільки саме вони уявляються головними засобами, які забезпечують успішність вирішення завдань кожного з компонентів виховного процесу (цільового, змістового, операційно-діяльнісного, аналітико-результативного).

За своєю природою виховання – процес творчий і неповторний, тому в досвіді будь-якого педагога одні й ті ж методи і форми можуть відрізнятися у залежності від особливих обставин кожної окремої ситуації педагогічної взаємодії, демонструючи різну успішність. При цьому загальну ефективність виховної діяльності закладу освіти академік І. Бех пов'язує із рівнем методичної компетентності педагогів-виховників та своєчасним запровадженням методичних інновацій: «Саме за допомогою наукового методу відбувається доцільне поєднання теорії, на основі якої він виникає, і відповідної практичної діяльності. Остання мусить чітко і своєчасно реагувати на ті методичні інновації, які відбуваються у надрах педагогіки виховання» (Бех, 2018, с. 236).

Традиційно *методи виховання* розглядалися у педагогічній науці як способи педагогічної роботи, що допомагають здійснювати цілеспрямоване формування духовних, етичних, естетичних і фізичних якостей особистості, утворюють систему виховних і освітніх засобів та забезпечують спільну діяльність педагогів і учнів. Однак, таке тлумачення дещо дисонує із розумінням сутності виховного процесу в річищі гуманної педагогіки, в основі якого лежить суб'єктно-суб'єктний підхід.

Педагогічна наука нової доби розуміє методи виховання як *способи взаємодії* педагогів та учнів, під час якої відбуваються зрушення в рівнях розвитку якостей особистості вихованців. Іншими словами – це способи досягнення виховного задуму на основі організації педагогічно доцільної взаємодії вихователя і вихованця, під час якої відбувається вплив на свідомість, почуття, волю, поведінку й систему взаємин вихованця з метою формування його особистості.

Власне досягнення цілей виховання здійснюється, як правило, у процесі реалізації сукупності методів, сполучення яких у кожному окремому випадку є адекватним визначеній меті й рівню вихованості учнів. Добір такої сукупності й правильне засто-

сування методів виховання – вершина педагогічного професіоналізму (Рожков, & Байбородова, 2018).

Метод виховання – це одночасно і *спосіб дії педагога-виховника*. Вихователь може діяти по-різному:

– «впливати на дитину», і тоді маленька людина буде здаватись йому «м'яким воском»;

– «протидіяти», тобто викорінювати щось погане в дитині, боротися з її неправильними уявленнями чи асоціальними поглядами;

– «сприяти» розвитку сутнісних сил дитини, що означає допомагати;

– «взаємодіяти», тобто співпрацювати з дитиною, діяти синхронно і одночасно з нею (Смирнов, 2000, с. 93).

Метод виховання розглядається ще й як найбільш узагальнений спосіб посередництва – управління педагогом взаємодією дитини («Я») з оточуючим світом («Не Я»). В якості того, що оточує дитину, може виступати й сама дитина, і сам педагог (який організовує процес), і класний колектив, і книга, і природне середовище, і однолітки тощо. Таке розуміння методу виховання виводить на перший план дитину та її суб'єктивну реальність (тобто, як вона віддзеркалює взаємодію).

Відрізнити методи виховання від інших практичних дій педагогів і учнів можна, володіючи розумінням їх ознак.

По-перше, до методів належать тільки ті дії, які взаємопов'язують діяльність педагога і учня, тобто бінарні, двоїсті за своєю суттю.

По-друге, це ті дії, за допомогою яких перетворюється зміст досвіду, що засвоюється, для його швидшого, економного і продуктивного засвоєння.

По-третє, це ті дії, за допомогою яких регулюється і стимулюється розвиток учнів і педагогів (Безрукова, 1999, с. 23).

Методи виховання реалізуються через:

– безпосередній вплив вихователя й вихованця одне на одного;

– опосередкований вплив або створення спеціальних умов, ситуацій і обставин, які спонукають вихованця змінити власне ставлення, висловити свою позицію, здійснити вчинок, проявити характер;

- суспільну думку референтної групи, наприклад, колективу, особистісно значущу для вихованця, а також завдяки думці авторитетній для нього людині;
- спільну діяльність вихователя з вихованцем, спілкування чи гру;
- процеси освіти й самоосвіти і передавання інформації, соціального досвіду в колі сім'ї, у процесі дружнього і професійного спілкування;
- занурення у світ народних традицій, фольклорної творчості, читання художньої літератури тощо (Сисоева, & Поясок, 2005, с. 294).

Кожен метод може реалізовуватися по-різному, в залежності від досвіду педагога та його індивідуального стилю. Відмінності у реалізації методу зумовлюються прийомами виховання, які є частиною загального методу і проявляються у конкретних діях педагога. В окремих випадках вихователь відшукує нові нетрадиційні рішення, застосовуючи винайдені ним самим або запозичені у колег прийоми. Представники педагогічної науки не вважають такі дії помилковими чи проблематичними. Оновлення, удосконалення методів – це природний процес, своєрідна відповідь на сформульовані життям виклики й виховні завдання, які постійно породжує практика виховання, і кожен педагог розв'язує її у міру своїх сил і можливостей, збагачуючи загальні методи своїми частковими змінами, доповненнями, що відповідають конкретним умовам виховного процесу. В основному ці зміни є новими або вперше застосованими цим педагогом прийомами виховання. Враховуючи це, метод виховання інколи визначають ще й як систему прийомів, які використовуються для досягнення визначеної мети.

Натомість великою проблемою є те, що педагоги-практики часто застосовують методи виховання навмання, тобто не завжди усвідомлюючи механізми, ефекти й результати їхнього використання. Надолужити це ускладнення, розібратися у методах і особливо у їхніх різноманітних версіях (модифікаціях), навчитися добирати з множини ті, що адекватно відповідають реальним цілям і конкретним обставинам, здатне ознайомлення педагогів із визнаними класифікаціями методів виховання та прийомів, за допомогою яких вони реалізуються.

Класифікація методів виховання – це їх систематизація, побудована за окремою ознакою (чи ознаками), що допомагає виявити у методах загальне і специфічне, істотне і випадкове, теоретичне і практичне й тим самим сприяє їхньому усвідомленому вибору, найбільш ефективному застосуванню (Рожков, & Байбородова, 2018, с. 121).

Завдяки класифікаціям, педагог не тільки ясно уявляє собі систему методів, а й краще розуміє виховний потенціал, переваги та характерні відмінності кожного з них чи їх модифікацій. Деякі класифікації більш придатні для вирішення практичних завдань, інші представляють лише виключно теоретичний інтерес. Знання цих особливостей допомагає і початківцю, і досвідченому педагогу зробити свій вибір на користь тієї чи іншої класифікації як організаційної основи власної виховної діяльності з учнями.

У зв'язку з вищезазначеним наводимо деякі класифікації методів виховання, сподіваючись, що це полегшить педагогам свідомий добір і використання ефективних педагогічних засобів (форми, методи, прийоми) для реалізації виховних завдань взагалі й, зокрема, завдань формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій.

Насамперед, слід враховувати, що, упорядковуючи різні класифікації, науковці можуть виокремлювати кілька різних характеристик методів виховання як їх основу. До прикладу, однією з найбільш поширених наразі постає класифікація Г. Щукіної (1988), яка зведена на основі характеристики, що об'єднує цільову, змістову і процесуальну сторони методів виховання. Вона виокремлює три групи методів: *методи формування свідомості* (розповідь, пояснення, роз'яснення, лекція, етична бесіда, умовляння, навіювання, інструктаж, диспут, доповідь, приклад); *методи організації діяльності й формування досвіду поведінки* (вправління, доручення, виховні ситуації); *методи стимулювання* (змагання, заохочення, покарання).

Схожі ідеї можна віднайти у В. Безрукової (1999), яка підставою для класифікації вбачає практичні дії педагога й учня, що сприяють передаванню, засвоєнню і використанню змісту виховання як загальнолюдського досвіду, та пропонує декілька класифікацій методів виховання:

- за джерелом пізнання – словесні, практичні, наочні;
- за структурою особистості – методи формування свідомості, поведінки, почуттів, стимулювання;
- за ступенем продуктивності – пояснювально-ілюстративні, проблемні, частково пошукові, дослідницькі (Безрукова, 1999, с. 25).

У класифікації методів виховання С. Смирнова (2000), де предметом виховання виступає соціальний досвід дитини, виділені наступні групи методів:

- методи формування соціального досвіду дітей;
- методи осмислення дітьми свого соціального досвіду, мотивації діяльності і поведінки;
- методи самовизначення особистості дитини;
- методи стимулювання і корекції дій і відносин дітей у виховному процесі (Котова, Шиянов, Зверева, Репкин, Голованова, Бабаєва & Смирнов, 2000).

Ми поділяємо значущі, на нашу думку, наукові погляди дослідників М. Рожкова та О. Байбородової щодо ідеї *бінарності методів виховання* (спосіб управління для виховника і спосіб самовиховання для дитини) і про їх зв'язок із сімома сутнісними сферами особистості. Науковці наголошують, що спрямовані на учня виховні впливи педагога покликані пробудити відповідні дії його самого із самовиховання. Бінарні методи передбачають виокремлення пар методів «виховання – самовиховання». Кожен метод виховання й відповідний йому метод самовиховання відрізняються тим, на яку сферу людини вони здійснюють домінуючий вплив.

Таблиця 1.1.1.

Класифікація методів виховання
(за М. Рожковим та О. Байбородовою)

Сутнісна сфера особистості	Домінуючий метод виховання	Метод самовиховання
Інтелектуальна	Переконання	Самопереконання
Мотиваційна	Стимулювання	Мотивація
Емоційна	Навіювання	Самонавіювання
Вольова	Вимога	Вправляння
Саморегуляції	Корекція	Самокорекція
Предметно-практична	Виховні ситуації	Соціальні проби
Екзистенційна	Метод дилем	Рефлексія

Деякі автори (Шустова, 2018) спробували розподілити запропоновані М. Рожковим методи на такі, що пропонують *інформаційний обмін* (методи впливу на інтелектуальну сферу) й *орієнтовані на стан* (методи впливу на емоційну, вольову, предметно-практичну сфери). Окремо наголошується продуктивність ідеї про методи впливу на екзистенційну сферу. Однак, екзистенційна сфера не стільки пов'язується з усвідомленням власної сутності (метод дилем і рефлексія у М. Рожкова), скільки спрямовується на безпосереднє переживання радості існування та її вираження у вигляді розваги (див. таблицю 1.1.2.).

Послідовники його наукової школи вважають також надзвичайно важливими основні положення концепції соціального загартування (у тому числі, й методи впливу на вольову сферу – *вимоги та вправляння*) і зауважують, що у примірюванні безпосередньо до дитини зовнішнє загартування може розглядатися як *подолання*.

Таким чином, простежується виокремлення наступних домінуючих бінарних методів виховання/самовиховання: переконання й самопереконання (інтелектуальна сфера), стимулювання й мотивація (мотиваційна сфера), навіювання й самонавіювання (емоційна сфера), вимога й вправляння (вольова сфера), корекція й самокорекція (сфера саморегуляції), виховуючі ситуації й соціальні проби-випробування (предметно-практична сфера), метод моральних дилем й саморефлексія (екзистенційна сфера).

Така класифікація дає змогу стверджувати, що виховання пов'язане з інформаційним впливом і впливом на стан, а вихованець може спілкуватися, взаємодіяти, співпрацювати, діяти, долати, створювати, розважатися, рефлексувати (спостерігати, розглядати, споглядати) й досліджувати себе.

Педагоги, організовуючи виховну діяльність з підлітками уразливих категорій, мають спиратися на кращі якості особистості дитини, розвиваючи їх, постійно зміцнюючи впевненість підлітків у собі та у своїх можливостях.

Вище зазначалося, що обрання методу виховання зумовлюється, насамперед, цільовими орієнтирами та змістом виховання. На нього впливають також вікові, індивідуальні та особистісні особливості підлітків, рівень сформованості класного колективу і рівень фахової компетентності педагога-виховника.

Таблиця 1.1.2.

Класифікація методів виховання та форм і прийомів їхньої реалізації

Сфери особистості	Методи виховання	Форми і прийоми реалізації
Інтелектуальна	Переконання і самопереконання	Оповідання, бесіда, роз'яснення, диспут, аналіз, інструктаж, дискусія, доповідь, діалог, гра, асоціація, імпровізація, театралізація
Емоційна	Навіювання й самонавіювання	Етична бесіда, бесіда, роз'яснення, оповідка, гра, налаштування; Вербальні: слово, інтонація, пауза; Невербальні: міміка, жести, обстановка, художній образ
Вольова	Вимога (пряма й дотична)	Порада, переконання, натяк, схвалення, вираз довіри, привчання, гра, рекомендація, інструктаж
	Вправляння	Проблемне завдання, доручення
Мотиваційна	Стимулювання	Заохочення (похвала, схвалення, вдячність, нагорода); покарання (зауваження, мотивоване позбавлення чого-небудь, осуд); Змагання (доброзичлива конкуренція)
	Мотивація	Порада, доброзичлива критика, авансування, практична допомога, показ, перегляд, презентація, аналіз, налаштування

Саморегуляційна	Корекція поведінки	Приклад (реальний, літературний, ідеальний) педагога; самооцінка, взаємооцінка, самоконтроль, самоаналіз, тренінг, взаємонавчання, гра
	Аналіз діяльності й спілкування	Колективні творчі справи, колективний аналіз, обговорення, рефлексія, презентація
Предметно-практична	Метод виховуючих ситуацій (ситуації вільного вибору). Вправлення	Чергування, доручення; самостійна робота – творча робота, змагання, соціальні проби, походи, твори, гра, допомога, шефство, турбота, підтримка, заступництво, адвокація
Екзистенційна	Метод моральних дилем/саморефлексія	Рефлексія, дискусія, критичний аналіз, спільний пошук і обґрунтування вибору

Реалізація методів має готуватися заздалегідь та враховувати реальні умови, прийоми і засоби його здійснення, досвід педагога, індивідуальний стиль його професійної діяльності та наявної педагогічної ситуації.

Наведемо коментований перелік найбільш поширених методів виховання та деяких прийомів їхнього застосування:

- *переконання і самопереконання* – різнобічний вплив на розум, почуття та волю учнів за допомогою аргументованих доказів щодо певного поняття, моральної позиції, оцінки того, що відбувається. Логічні висновки, які зробить підліток, формують комплекс його власних поглядів, внутрішньо зумовлюють лінію поведінки, визначають життєві установки;

- *розповідь* – жвава, образна форма усного монологічного викладу своїх поглядів з метою стимулювання мислення і прояву емоційного ставлення до запропонованої проблеми, певних фактів, людей чи подій;

- *бесіда* – обмін знаннями, інформацією; діалогічна розмова з метою стимулювання учнів до критичної оцінки вчинків людей чи явищ і подій суспільного життя;

- *дискусія* – обговорення різних думок чи поглядів щодо значеної проблематики з метою формулювання власних суджень та оцінок;

- *диспут* – організована й контрольована суперечка з визначеної теми, під час якої учасники обстоюють підготовлені ними докази й аргументи;

- *притча* – коротке повчальне оповідання, яке на доступних прикладах допомагає усвідомлювати складні моральні й життєві колізії;

- *навіювання* – вплив на емоційну сферу й спонукання дитини до вироблення необхідних навичок в управлінні своїми почуттями, розуміння своїх емоційних станів і причин, що їх породжують;

- *наслідування* – мотивація діяти за взірцем, що є не сліпим копіюванням, а постає базою формування дій нового типу, що співпадають у загальних рисах з ідеалом, а також оригінальних дій, подібних до провідної ідеї зразка;

- *педагогічна вимога* – спроба впливу на формування вольової сфери. За формою подання вимоги розділяють на *прямі* й *дотичні*. Для *прямі* характерні конкретність та зрозумілі для вихованців формулювання, які не допускають подвійного тлумачення. *Дотична* (порада, прохання, натяк, вияв довіри й ін.) відрізняється від прямої тим, що стимулом дії стає уже не сама вимога, а викликані нею психологічні фактори: переживання, інтереси, прагнення вихованців. Вимога-гра приносить дітям задоволення, при цьому діти непомітно для себе виконують вимогу педагога;

- *привчання* – основа формування необхідної якості чи навички, коли потрібно діяти швидко й на високому рівні;

- *вправлення* – неодноразове (численне) виконання дій, що вимагаються, та доведення їх до автоматизму. У навчальному

процесі вправління як виховання наполегливості, витримки й навіть цілеспрямованості присутнє у всіх педагогів. Результат вправління як методу виховання – це стійкі якості особистості, навички і звички, привчання до виконання елементарних правил поведінки, пов'язаних із зовнішньою культурою;

- *проблемне завдання* допомагає проявити стійкі якості особистості у протирічливих ситуаціях;

- *доручення* – покладання на учня виконання якоїсь дії, що уможлиблює формування корисних навичок і звичок, привчає відчувати свою причетність і працювати за законами колективу, формує відповідальність за успішну реалізацію суспільних справ;

- *стимулювання* – формування у вихованців усвідомлених прагнень їхньої життєдіяльності. У педагогіці в якості стимулювання набули поширення такі прийоми, як *заохочення* і *покарання*. Заохочення – це схвалення дій і вчинків з метою спонукання вихованця до їхнього повторення. Воно закріплює позитивні навички й звички і може проявлятися у різних формах. Покарання – це засудження небажаних дій і вчинків вихованця, компонент педагогічного стимулювання, застосування якого повинно попереджати асоціальну поведінку дітей;

- *мотивація* – спонука до певної діяльності чи поведінки шляхом моделювання й створення ситуації успіху для вихованців;

- *презентація, перегляд і аналіз* також мотивують підлітків на краще виконання робіт, проекту, доручення, завдання тощо;

- *корекція поведінки* – формування в учнів навичок психічної та фізичної саморегуляції, розвиток навичок аналізу життєвих ситуацій, навчання навичкам усвідомлення власної поведінки та станів інших людей. При застосуванні методу корекції поведінки створюються умови, за яких підліток може внести зміни у свою поведінку та у ставлення до людей. Така корекція може відбуватися на основі співставлень власного вчинку із загальноприйнятими нормами, самоаналізу його наслідків. *Позитивний приклад* – найбільш прийнятний шлях до корекції поведінки вихованців. Самооцінка, взаємооцінка, самоконтроль та психологічні й соціально-педагогічні тренінги також сприяють

корекції поведінки, тому що під їхнім впливом підліток сам змінює свою поведінку у регулює свої вчинки;

- *організацію діяльності й поведінки* вихованців у спеціально створених умовах інакше називають *методом виховуючих ситуацій*. Це ті ситуації, під час яких підліток постає перед необхідністю вирішити певну проблему. Це може бути проблема морального вибору, проблема способу організації діяльності, проблема вибору соціальної ролі;

- *аналіз діяльності й спілкування* також сприяє саморегуляції вихованців і проводиться у формі колективної творчої справи, колективного аналізу, рефлексії й презентації і ін.;

- коли у певній проблемній ситуації простежуються умови для її самостійного вирішення дитиною, створюється можливість *соціальної проби* чи *випробування*. За підсумком у дітей формується певна соціальна позиція й соціальна відповідальність;

- *змагання* – прагнення до першості, стимулювання досягнення високих результатів, розвиток ініціативи, відповідальності, що формує якості конкурентноздатної особистості й спирається на природні нахили дитини до лідерства та суперництва;

- *метод моральних дилем* полягає у спільному обговоренні вихованцями моральних колізій і пошуку правильних шляхів їхнього розв'язання. До кожної дилеми розробляються питання, у відповідності з якими вибудовується обговорення. Під час дискусії до кожного питання підлітки мають навести переконливі аргументи «за» й «проти»;

- *рефлексія* – процес роздумів вихованця щодо того, що відбувається у його власній свідомості, передбачає не тільки осмислення людиною самої себе у певній ситуації чи у певний період, а й з'ясування ставлення до неї оточуючих, а також вироблення уявлень про зміни, що можуть з нею відбутися.

Підсумовуючи вищенаведену інформацію, можемо зробити наступні висновки:

- не існує поганих чи хороших методів; жоден метод чи прийом виховання не може заздалегідь визнаватися ефективним чи, навпаки, без врахування тих умов, у яких він застосовується;

- доцільність використання тих чи інших методів залежить від правильного усвідомлення першопричин виховних проблем

окремого підлітка чи класного колективу і знання самих методів та умов їх застосування;

- на практиці завжди стоїть завдання не просто використати один із методів, а дібрати їх оптимальну сукупність. Упорядкування такої сукупності – це завжди пошук оптимальних шляхів виховання, тобто найбільш доречних шляхів, що дозволяють швидко, з розумними витратами енергії і засобів досягти поставленої мети;

- обрання методів, насамперед, залежить від мети й актуальних завдань виховання. Саме вони визначають контури певної сукупності методів для їх забезпечення. Однак, при цьому необхідно враховувати й вікові особливості вихованців, тому що одні й ті ж завдання можуть вирішуватися різними методами в залежності від віку вихованців;

- слід також пам'ятати, що загальні методи, комплексні програми – це лише канва виховної взаємодії, яку обов'язково має «прошивати» індивідуальне й особистісне коригування. Гуманний педагог прагнучиме застосовувати такі методи, які надаватимуть можливість кожній особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність, самореалізовуватися (Рожков, & Байбородова, 2018, с. 138-139);

- методи й прийоми значною мірою залежать від соціального оточення учня, від груп, до яких він себе зараховує, рівня згуртованості класного колективу, від норм взаємовідносин, що склалися у родині й найближчому соціальному оточенні підлітка;

- для обрання методу велике значення має рівень кваліфікації педагогів, їхньої професійної компетентності, бо, зазвичай, перевага надається тим методам, про які він знає, з якими він знайомий, якими володіє і може визначити ефекти, результати й наслідки їхнього застосування.

Вивчення обширу й особливостей методів виховання дозволило науковцям лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України спрогнозувати, яких саме методів педагогічної взаємодії потребує формування просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій. Для експериментального впровадження нами упорядковано й обґрунтовано рекомендований для педагогів експериментальних закладів освіти перелік методів за трьома вектора-

ми, що узгоджуються із компонентами формування просоціальної поведінки:

1. *Формування обізнаності й переконань*: нарративний метод (з використанням притчів, казок В. Сухомлинського, оповідок, діалогів), найважливішим у якому є те, що до основи педагогічної взаємодії покладаються життєві історії, які підлітки пізнають, приміряють на себе, тим самим аналізуючи власний досвід і моделюючи стратегію життєздійснення; метод моральних дилем (дилеми Колберга) або фокусування на спільному обговоренні підлітками моральних дилем за певними проблемними ситуаціями, що сприяє формуванню у них здатності до вироблення суджень на основі принципу справедливості й виробленню соціальної відповідальності.

2. *Формування прагнень та установок*: рефлексивно-експліцитний, який інакше називають методом емоційного занурення. Його сутність полягає у тому, щоб через атмосферу суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і вихованця спонукати підлітків до ґрунтового усвідомлення свого внутрішнього світу (емоцій, почуттів, мотивів, цінностей, потреб, інтересів, бажань, прагнень, ідеалів), пробудити бажання діяти просоціально та забезпечити їхнє взаємоузгодження із загальнолюдськими і суспільно-державними цінностями; кластерний або асоціативний метод (вироблення за допомогою графічних аналізаторів комплексного уявлення про суспільну необхідність просоціальної поведінки та її можливі прояви), метод особистісної репрезентації, що дозволяє приміряти на себе досвід успішного соціального служіння видатних історичних постатей та діячів культури чи мистецтва, спорту і мотивувати до обрання для себе схожих моделей поведінки; метод виховуючих ситуацій, переконання.

3. *Формування досвіду просоціальної поведінки*: метод соціальних проб, спрямований на формування суб'єктної позиції, розвиток соціально значущих якостей характеру підлітка на основі створення поля його самореалізації як особистості в реальних чи імітованих умовах, продукованих або використаних різних формах соціально значущої діяльності; стимулювання участі в ній, допомога у творчій самореалізації, вправління у волонтерстві й заступництві чи піклувальному шефстві, заохочення, визнання, метод проектів тощо.

Література:

1. Безрукова, В. С. (1999). *Проективная педагогика: учебник для индустриально-педагогических техникумов и для студентов инженерно-педагогических специальностей*. Екатеринбург: Деловая книга.
2. Бех, І. Д. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ – Чернівці: «Букрек».
3. Бех, І. Д., Кириченко, В. І., & Петрочко, Ж. В. (2016). *3 Україною в серці (тренінг з національно-патріотичного виховання дітей та молоді): посіб.* (2-ге вид.). Харків: «Друкарня Мадрид».
4. Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
5. Дмитренко, К. А., Коновалова, М. В., Семиволос, О. П., & Бекетова, С. В. (2018). *Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: метод. посіб.* Харків: ВГ «Основа».
6. Кириченко, В. І. (2018). Змістово-методичне забезпечення формування просоціальної поведінки підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання*, 6, 130–133.
7. Концепція нової української школи [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/>.
8. Костюк, Г. С. (1988). *Избранные психологические труды*. Л. Н. Проколюченко (Ред.). Москва: Педагогика.
9. Котова, И. Б., Шиянов, Е. Н., Зверева, М. В., Репкин, В. В., Голованова, Н. В., Бабаева, Т. И. & Смирнов, С. А. (Ред.). (2000). *Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений*. Москва: Издательский центр «Академия».
10. Робінсон, К., & Ароніка, Л. (2016). *Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту*. Г. Лелів (Пер. з англ.). Львів: Літопис.
11. Рожков, М. И., & Байбородова, Л. В. (2018). *Теория и методика воспитания: учебник и практикум для академического бакалавриата* (2-е изд.). Москва: Юрайт. Взято з <https://biblionline.ru/bcode/411824>.
12. Рындал, В. Г. (Ред.), Алёхина, Н. В., Власюк, И. В. (2006). *Педагогика: учебн. пособие*. Москва: Высшая школа.
13. Сидоренко, В. В. (2018). Концепти нової української школи: ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. *Методист*, 5(77), 4–17.
14. Сисоєва, С. О., & Поясок, Т. Б. (2005). *Психологія і педагогіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів педагогічного*

профілю традиційної та дистанційної форм навчання. Київ: Міленіум.

15. Сорочан, Т. М. (Ред.). (2017). *Про актуальне в методичній діяльності: думки й поради експертів (About important in methodological activities: expert opinions and advice): навч.-метод. посіб.: авторський колектив.* Київ: Агроосвіта.

16. Тищенко, К. (2016, Липень 5). Зубрити – не вихід. Як у школах вчитимуть критичному й креативному мисленню. *Українська правда.* Взято з <https://life.prawda.com.ua/society/2016/07/5/214729/>

17. Шукина, Г. И. (1988). *Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся: научное издание.* Москва: Педагогика.

18. Шустова, И.Ю. & Демакова, И.Д. (2018). Методика воспитания современного школьника: структура, содержание: *Воспитание школьников*, 6, 12-20.

1.2. Методи формування просоціальної поведінки підлітків з доведеною ефективністю

Для того, щоб виховання могло створити для людини другу природу, необхідно, щоб ідеї його переходили у переконання і навички вихованців.

Костянтин Ушинський

Виховання – це одна з основних категорій педагогічної науки і практики, які постійно аналізують його з точки зору постановки мети, відбору змісту, вибору методів, форм, засобів виховання.

Підкреслюючи нагальну необхідність змістово-методичного осучаснення виховної діяльності, академік І. Бех зауважує: «Пошук ефективних шляхів долучення зростаючої особистості до вищих духовних цінностей виправдано пов'язується з удосконаленням змісту, форм та методів цього процесу. На даний час ми маємо варіації цих виховних складових. У змісті можуть використовуватися різні способи його трансляції: від загальних положень до конкретних суджень і навпаки. У методах можуть переважати тенденція до виховного діалогу чи монологу, апеляція до свідомості чи самосвідомості вихованця. У формах практикуються індивідуальний чи груповий підходи. Саме на основі означених варіацій створюються відповідні виховні концепції, які претендують на масове використання у виховній практиці» (Бех, 2018, с. 208).

Науковці лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя упродовж шести років (2013-2019 рр.) досліджують проблемне поле формування просоціальної поведінки учнів закладів загальної середньої освіти. Аналіз психолого-педагогічних джерел і звітів експериментальних закладів загальної середньої освіти, а також включені спостереження масової виховної практики дозволили упорядкувати групу методів, що довели свою ефективність у формуванні просоціальної поведінки учнів і, зокрема, підлітків уразливих категорій. Наведемо детальні описи цих методів.

Рефлексивно-експліцитний метод. Назва цього методу походить від слів *рефлексія* (лат. *reflexio* – вигин, відображення) – мислення, яке спрямовує особа на свій внутрішній світ, самоаналіз; та *експліцитний* (від лат. *explicitus* – розгорнутий) – явний, чіткий, доступний зовнішньому спостереженню і розумінню.

Суть рефлексивно-експліцитного методу полягає в тому, щоб через атмосферу суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і вихованця спонукати юнаків і дівчат до ґрунтовного усвідомлення свого внутрішнього світу (емоцій, почуттів, мотивів, цінностей, потреб, інтересів, бажань, прагнень, ідеалів), вироблення ціннісних орієнтирів і зміни поведінкових стратегій.

Унікальність рефлексивно-експліцитного методу (або методу емоційного занурення) полягає в тому, що його застосування може посилити виховну ефективність більшості форм та методів виховання.

Рефлексивно-експліцитний метод спрямований на допомогу особистості у реалізації її прагнень щодо досягнень величних цілей: душевної сили (як основи вищого самоствердження), свободи (як різнобічної і відповідальної самостійності), безкорисливої допомоги ближньому, суспільного служіння. Тому обов'язок вихователя – дати їй необхідні засоби для реалізації цього прагнення. Це можна зробити шляхом спонукання підлітка до осмислення чеснот людини і їхнього значення для власного життєздійснення. Педагог має у кінцевому результаті викликати у підлітка бажання набути цю чесноту як процес очікування *присмних переживань*.

Однак викликати переживання у дитини ще не означає сформувати цінність. Важливо посилювати позитивні емоції підлітка через *емоційний виклад, презентування життєвих історій інших, використання засобів мистецтва, інформаційно-комунікативні технології тощо*. Завдання педагога – знайти у досвіді дитини маленькі приклади турботливого ставлення до інших людей чи тварин, заступництва чи допомоги слабшому тощо.

Для полегшення практичного впровадження рефлексивно-експліцитного методу академіком І. Бехом розроблено операційну структуру його реалізації. Використовуючи цей метод на певному етичному матеріалі, педагог-виховник повинен послідовно реалізувати такі головні позиції:

1. Який конкретний зміст і значення етичного припису як моральної норми (наприклад, ти повинен бути турботливим)? Тут потрібно викликати у спогадах вихованців відповідну сферу людських фактів (своїх і чужих), відносин і конфліктів (нагадати їм власні переживання), перш, ніж вводити їх у зміст турботливості як вищої моральної цінності. Слід обміркувати елементарні суб'єкт-суб'єктні дії, які можливо віднести до поняття «турботливість» (підтримувати тих, хто потрапив у складні життєві обставини, допомагати, поважати почуття іншої людини, бережно ставитись до чужої власності тощо).

2. Як діє турботливість на Я-доброцентроване вихованця?

3. Як діє турботливість на Я-егоцентроване вихованця?

4. Як переживає турботливість людина, на яку спрямована відповідна моральна дія?

5. Як діє турботливість на спільне життя (групи, класу, громади)? Чому турботлива людина так високо поціновується у всіх суспільствах? Які позитивні ціннісні утворення наявні у турботливої людини?

6. Що таке безмежна турботливість? Чим винагороджується така турботливість? (довірою, захопленням, повагою до її носія).

7. Що може бути віднесено до поняття «байдужість» як опозиції «турботливості»?

8. Які зовнішні життєві обставини, а також які задатки, звички призводять до виникнення байдужості?

9. Якими виховними засобами можливо подолати байдужість?

Орієнтовними запитаннями педагога при розгортанні етичної бесіди з підлітками з використанням рефлексивно-експліцитного методу можуть бути:

1. Як ви розумієте термін «альтруїзм»?
2. Як людина може виявляти альтруїзм? Як учень може виявити альтруїзм?
3. Чи потрібна така якість у наш час? Кому вона потрібна?
4. Якщо люди будуть виявляти альтруїзм, як це може вплинути на життя суспільства, України?
5. Якщо учні виявлятимуть альтруїзм, чи це вплине на життя їхніх близьких?
6. Чи матиме діяльність учня, спрямована на вияв альтруїзму, вплив на його однолітків? У чому це проявлятиметься?
7. Що, на вашу думку, відчуває учень, який здійснив вчинок, що свідчить про його альтруїзм?
8. Як у наш час оцінюється вияв альтруїстичності іншими людьми?
9. Яка якість протилежна альтруїзму?
10. Чому людина може виявляти таку якість? Що може бути причиною такої поведінки? Як можна цього уникнути?
11. Чи знаєте ви людей-альтруїстів, зокрема, учнів-альтруїстів?
12. Хто може назвати себе альтруїстом? Які ваші вчинки свідчать про це?
13. Пригадайте, якими були ваші почуття, коли ви здійснили такий вчинок?
14. Хто бачив чи чув про цей ваш вчинок? Як відгукнувся про вас? Як відреагували на ваш вчинок вчителі, батьки, друзі?
15. Чи відчували ви в цей момент повагу до себе? Що, окрім цього, ви відчували?
16. Чи цікаво було б вам познайомитися, заприятелювати з однолітками, які також виявляють альтруїзм?
17. Чи хотіли б ви ще виявити альтруїзм?
18. Що ви готові для цього зробити? (Бех, 2018; с. 236-244).

Метод моральних дилем. Методи впливу на екзистенційну сферу, спрямовані на включення учнів у систему нових для них

взаємовідносин. У кожної дитини має накопичуватися досвід соціально значущої поведінки, досвід життя в умовах, що формують елементи суспільної орієнтації, високоморальні установки, які пізніше не дозволять їй поводитись егоїстично, не порядно, безчесно.

В умовах закладу освіти корисно практикувати вправління із формування у дітей здатності до моральних суджень на основі принципу справедливості, ще краще – вирішувати так звані дилеми Л. Колберга (1981).

Метод дилем полягає у спільному обговоренні підлітками моральних дилем. До кожної дилеми розробляються питання, у відповідності з якими вибудовується обговорення. До кожного питання учні мають наводити переконливі аргументи «за» і «проти». Аналіз відповідей корисно проводити за наступними ознаками: мотиви певного вибору, цінності, що його зумовили, соціальні ролі й справедливість.

Використання моральних дилем як засобу розвитку екзистенційної сфери, безумовно, є продуктивним, оскільки кожна дилема висвітлює ціннісні орієнтації людини. Дилеми може створити сам педагог за умови дотримання певних правил. Кожна дилема повинна:

- 1) мати відношення до реального життя школярів;
- 2) бути, за можливістю, простою для розуміння;
- 3) бути незавершеною;
- 4) містити два чи більше питань морального змісту;
- 5) пропонувати на вибір учням варіанти відповідей, які акцентують увагу на головному питанні: «Як повинен поводити себе центральний герой?» Такі дилеми завжди породжують дискусію у класі, під час якої учні наводять власні докази, що дає їм можливість у майбутньому зробити правильний вибір у складних життєвих ситуаціях.

Вправління учнів у позитивно спрямованій взаємодії з оточуючими розгортається як природний, внутрішньо зумовлений процес перегляду власної поведінки, сприяє надбанню позитивного соціального досвіду і розбудові системи соціально адекватних взаємин з однолітками та дорослими. А вже на їхній основі відбувається перетворення моральних вимог і правил на смисли життєдіяльності підлітка.

Залучення до обговорення моральних дилем реалізується стимулюванням суб'єктної позиції підлітків шляхом включення у ситуації соціально-морального вибору під час міжособистісної чи групової взаємодії на класних годинах, тематичних зборах, презентаційних тренінгах; під час бесід класного керівника з класом, інтерактивних дискусій, просвітницько-профілактичних тренінгів, волонтерських акцій, розроблення і реалізації благодійних проєктів тощо. Суттєвою особливістю таких ситуацій є те, що вони активізують психологічні механізми формування просоціальної поведінки і тим самим сприяють вирішенню моральних колізій конструктивними способами. Включення у виховну роботу із підлітками дилемних ситуацій стимулює осмислення мети власного вибору: в даному випадку, під час критичного аналізу різноманітних пропонованих ситуацій осмислення власної діяльності на користь інших людей. Здебільшого ситуації, винесені на обговорення, бувають штучно змодельованими, однак, можна також актуалізувати ситуації з реального життя групи (класу чи закладу освіти) або конкретних підлітків.

Методу дилем відповідає метод самовиховання – рефлексія, яка означає процес роздумів індивіда про те, що відбувається у його власній свідомості під час просоціальної діяльності. Рефлексія передбачає не тільки пізнання людиною самої себе у певній ситуації чи у певний період, а й з'ясування ставлень до себе оточуючих, а також вироблення уявлень про зміни, які можуть відбутися. На цьому етапі можна використовувати рефлексивні прийоми, розроблені академіком І. Бехом (2018, с. 244-246) до рефлексивно-експліцитного методу.

Метод «рівний – рівному». Метод навчання «рівний – рівному» (англ. *peer education*) відомий достатньо давно (приблизно з 1840-х років), коли поширилась ланкастерська система навчання, місія якої полягала у тому, щоб в умовах відсутності достатньої кількості вчителів забезпечити знаннями усіх учнів. Масового впровадження він набув у 50-х рр. ХХ століття, коли країни Західної Європи (Шотландія, Англія) й Америки у пошуках ефективних відповідей на перманентні виклики суспільно-політичного життя і адекватних їм технологій для роботи з підлітками знову звернулися до методу «рівний – рівному».

Аналіз психолого-педагогічних джерел (Зязюн, 2006; Зими-

вель, Лешук, & Авельцева, 2002) дав змогу дослідникам виділити два підходи щодо визначення самого терміну і класифікації різновидів методу «рівний – рівному».

Згідно з першим, «peer education» трактується як «навчання ровесників ровесниками», тобто розглядається і сприймається як навчання молодих людей їхніми однолітками, зокрема, підлітків – самими підлітками. Молоді люди постійно спілкуються один з одним, обмінюються інформацією, емоціями, враженнями тощо. Навчання ровесників ровесниками – процес, який надбудовується на основі цього вже існуючого обміну. Воно містить роботу з групами молодих людей з метою забезпечення їх точною інформацією і аргументами для спростування поширених помилкових поглядів, стереотипів, фейків чи мемів, а також для того, щоб допомогти їм розвинути уміння і сформувати навички, необхідні для конструктивного спілкування з ровесниками, вирішення міжособистісних чи групових суперечностей.

Згідно з другим підходом, «peer education» трактується як «навчання рівних рівними» (англ. «peer» – рівний; тобто йдеться про людей, які мають щось спільне) і поширюється на різні вікові категорії. Навчання рівних рівними – метод, за допомогою якого краще поінформована меншість з рівних намагається вплинути на більшість з метою сприяння позитивним змінам у їх поведінці та життєдіяльності в цілому.

Важливо наголосити, що ці два підходи не суперечать один одному. Навпаки, «навчання ровесників ровесниками» є складовою частиною (за віковою ознакою) «навчання рівних рівними» як ефективної технології поширення достовірних знань і надання соціально значущої інформації підростаючому поколінню шляхом встановлення довірливих взаємин на рівних, від однолітка до однолітка під час неформального або особливим способом організованого спілкування (тренінги, благодійні акції, флешмоби тощо).

Освіта за методом «рівний – рівному» за своєю сутністю є стратегією зміни поведінки, в основі якої лежать кілька поведінкових теорій, таких як: соціально-когнітивна теорія (Social Learning Theory), теорія раціональної дії (The Theory of Reasoned Action), теорія поширення інновацій (Diffusion of Innovation Theory), теорія освіти на основі участі (The Theory of Participa-

tory Education) і положень про «відповідальну залежність та виховуючі стосунки» А. Макаренка та «педагогіки людяності» В. Сухомлинського (Гриценко, 2016, с. 19).

Реалізація методу базується на технології ступеневого навчання й передбачає такі основні етапи:

- ✓ підготовка педагогів-тренерів, навчання ними підлітків;
- ✓ відбір, підготовка та супровід діяльності підлітків-інструкторів;
- ✓ проведення підлітками просвітницької роботи серед однокласників.

Така етапність підкреслює важливість попередньої роботи з групами волонтерів (підготовка підлітків-інструкторів) з метою забезпечення їх точною інформацією та спростування розповсюджених помилкових поглядів, стереотипів, відпрацювання навичок, які необхідні для ефективного спілкування з рівними собі за якоюсь певною ознакою, і акцентує увагу на внесенні знань у середовище рівних підготовленими волонтерами (підлітками-інструкторами) на основі існуючої тут комунікативної практики.

В Україні метод «рівний – рівному» почали впроваджувати наприкінці ХХ ст. спочатку в діяльність спеціалістів соціальної сфери. Розповсюдження його у закладах загальної середньої освіти країни відбулося завдяки Національній програмі Міністерства освіти і науки та ПРООН/ЮНЕЙДС «Сприяння просвітницькій роботі «рівний-рівному» серед молоді України щодо здорового способу життя», яка реалізовувалась у 2000–2002 роках. Зараз цей метод широко застосовують у діяльності шкільних психологів, соціальних педагогів та соціальних працівників, які працюють з дітьми й учнівською молоддю, зокрема, у галузі первинної профілактики та формування здорового способу життя, розвитку ключових життєвих навичок, підготовці лідерів учнівського самоврядування, навчання волонтерських та проектних команд тощо.

Характерні особливості методу «рівний – рівному» є одночасно його головними перевагами: знання цінностей і вимог соціальної групи, у якій здійснюється спілкування; високий ступінь довіри; рівність у взаєминах; схожість внутрішнього світу, життєвого досвіду, ставлення до проблем; однаковий рівень

(освітній, культурний, соціальний тощо); молоді люди розуміють один одного, використовуючи невербальні та вербальні засоби спілкування (наприклад, сленг, жести чи символи), а дорослому необхідно досконало пізнати (вивчити) мову молодіжного спілкування; підвищена самооцінка та впевненість у собі, почуття власної гідності та віри в себе не тільки у підлітків-інструкторів, які виступають у ролі вихователів, а й у тих, з ким вони працюють (Зверєва, 2008, с. 125-126). Разом з тим метод «рівний – рівному» має свої недоліки: не завжди достатньо лише схожості (бути схожим – не означає бути рівним); недостатність досвіду, інформації у підлітків; складність контролю, вимірювання результатів методу; вік підлітка (людина ще не пережила того, про що говорить, її не сприймають як експерта в даній ситуації, справі); можливість спотворення інформації підлітками (Вайнола, 2008, с. 14-16).

Метод контактної взаємодії. У вихованні підлітків уразливих категорій ефективно використовують метод контактної взаємодії або метод зняття бар'єрів у спілкуванні. Сутність методу полягає в організації системи конструктивного спілкування соціального педагога, психолога чи іншого дорослого з підлітками уразливих категорій, спрямованої на подолання його внутрішніх бар'єрів.

Структурно метод контактної взаємодії складається з трьох етапів:

1 етап – початок взаємодії. *Мета* – домогтися якомога більшої кількості «так» (погоджень). Маючи у своєму розпорядженні попередньо зібрані дані про учня, соціальний педагог коротко розповідає підлітку про те, що той робив останнім часом, як у нього склалися справи і відносини з оточуючими людьми і розпитує деталі про ці факти.

Якщо, ставлячи питання, соціальний педагог не отримує відповіді, то повинен відповідати на них сам. Переконавшись у тому, що дорослий багато знає про нього, підліток починає вносити поправки, уточнювати, деталізувати.

2 етап – накопичення позитивних емоцій. *Мета* – пробудити зацікавленість підлітка його власною особистістю. Сутність етапу полягає у виявленні будь-якого інтересу, захоплення, радощів, хобі (спорт, музика, туризм, паркур, дайвінг, вишивка,

розведення квітів тощо), які будуть приводом і темою для обговорення й віднайдення точок дотику, спільності думок та суджень.

При бажанні соціального педагога зробити це не важко, оскільки підлітки уразливих категорій тривалий час знаходяться в деякій ізоляції й відчувають потребу в отриманні зворотного зв'язку про себе, про свої погляди і судження. Крім того, часто вони вважають себе не схожими на інших і хочуть знати, як до них ставляться дорослі.

Зазвичай, не зустрівачи заперечень й осуду з боку соціального педагога, підлітки починають «вихлюпувати» емоції, висловлювати власні думки й уявлення, демонструючи ті якості, які підліток хоче, щоб дорослі помітили у першу чергу.

Поведінка соціального педагога в цей час має бути зовні трохи пасивною, оскільки починає надходити багато важливої інформації через зміст слів, міміку, жести, тож педагог має встигнути почути й помітити її. Крім того, він має бути готовим до того, що у кожного підлітка є свої «заготовки» – заперечення проти доводів дорослого щодо користі суспільно значущої поведінки, необхідності слідувати правилам, законам, про негативність усамітнення, самоізолювання і ін.

Окремо кожне із «заготовлених» заперечень може бути цілком логічним і обґрунтованим, але часто вони суперечать одне одному. Уважно слухаючи підлітка, соціальний педагог повинен зіставити їх, порівняти і показати їхню неспроможність.

3 етап – заохочення позитивної активності. *Мета* – спонукати підлітка до прояву активної позиції. Коли увесь матеріал зібрано й проаналізовано, а підліток оприлюднив свої ставлення і позицію, раціонально не просто заперечувати йому, а й викликати на дискусію, вимагаючи обґрунтування того, про що він стверджує.

Залучений до взаємодії, підліток часто стає відкритим і відвертим. Він починає шукати можливості поговорити, обговорити – відбувається «зняття бар'єрів» і відпадає їхня доцільність, оскільки підліток самостійно переосмислює й переоцінює себе.

Переконавшись у доброзичливості соціального педагога, підліток не вибудовує захисту. При цьому педагог стає референтним дорослим, радником, тобто відкриваються можливості

для розбудови конструктивної взаємодії та спільного вироблення смисложиттєвих ціннісних орієнтирів, стратегій і моделей просоціальної поведінки, планування позитивної траєкторії самореалізації підлітка у різноманітній діяльності (Філонов, 1980).

Метод позитивної перспективи. Перспективи розвитку людини та суспільства завжди живилися очікуванням позитивних змін у всіх видах життєдіяльності. Автором цього методу є А. Макаренко, який у своїй праці «Перспектива» стверджує: «Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість», кожна людина живе очікуванням цієї радості й мобілізує усі наявні зусилля на її досягнення» (Макаренко, 1983b, с. 123-124).

Він наголошує, що перспектива, тобто ця завтрашня радість, є одним із найважливіших об'єктів педагогічної діяльності, бо «виховати людину – це означає виховати у неї перспективні шляхи». Завдання вихователів полягає у тому, що спочатку треба організувати саму радість, «викликати її до життя і поставити як реальність» та поступово перетворювати простіші види радості в більш складні й більш важливі для людини. При цьому педагог підкреслює, що тут вибудовується «цікава лінія: від найпростішого, примітивного задоволення до найглибшого почуття обов'язку» (Макаренко, 1983a). Постановка перспективи перед класом, як свідчить педагогічна практика, значно підвищує виховний ефект запланованого заходу, а головне – відзначається помітний прогрес у згуртуванні колективу, зміцненні дружби, товаришування, схильності до взаємодопомоги.

Відомо, що А. Макаренко виділяв три види перспектив, які у виховній роботі з дітьми можна використати безпосередньо в учнівському колективі: близька, середня і далека перспективи.

Близька перспектива розрахована на невеликий проміжок часу і педагоги покликані організувати таку близьку перспективу, щоб учні очікували наповнення завтрашнього дня успіхом, радістю, життєвим задоволенням у всіх можливих сферах дитячої діяльності. Роботу з організації близької перспективи слід проводити регулярно і у різноманітних формах. Прикладом близької перспективи просоціального характеру може стати добре підготовлений захід з прояву турботи: благодійний ярмарок, виготовлення листів-оберегів воїнам-захисникам, збір їжі для притулку тварин, відновлення книжок для шкільної бібліотеки,

висадження рослин на екологічній стежці, допомога в оформленні ігрових майданчиків у дитячому садку, збір лікарських рослин, збір насіння дикорослих рослин, зустрічі з видатними людьми тощо, який учні самі зініціювали. Будь-яка, іноді навіть невелика радість, котру класний керівник наперед запланував разом з дітьми, підносить учнівську бадьорість, згуртованість, прагнення до дії. Тому перед педагогом стоїть важливе завдання: запалити підлітків «духом добра і допомоги», привчити їх до активної участі у життєдіяльності класу і закладу освіти, озброїти знаннями і вміннями групової діяльності на результат. Учень, у якого не сформовані необхідні вміння і навички, йде до школи чи зі школи пригніченим, у нього відсутня радісна перспектива. Нерідко такі учні, переживаючи почуття тривожності й дискомфорту у закладі освіти та вдома, знаходять свою затребуваність у деструктивних «вуличних» компаніях.

Середня перспектива полягає у проектуванні колективних справ, дещо віддалених у часі. Таких подій у життєдіяльності класу не повинно бути багато: ситуативне навчальне шефство, канікулярна екскурсія до культурно-історичних центрів, відзначення певної знаменної дати, тематичний флешмоб, створення і презентація відеофільмів про життя класу, виставка фотографій, нагородження переможців олімпіад і конкурсів, створення і запуск сайту класу тощо. Середня перспектива має певне значення лише у тому випадку, якщо до неї готуються заздалегідь, якщо до її реалізації залучаються всі учні класу, якщо їй надається особливе значення, пропонуються різні варіанти підготовки і проведення тощо.

Близька і середня перспективи повинні органічно проектуватися на *далеку перспективу*: опанування цікавим видом діяльності, майбутній благоустрій навчального закладу; обрання конкретного виду допомоги і підтримки: зооволонтерство (допомога в облаштуванні притулку для тварин), екологічне волонтерство (створення «екологічної стежки», висадка рослин), лінгвоволонтерство (робота у мовному таборі), ІКТ-волонтерство (організація курсів комп'ютерної грамотності для літніх людей) тощо.

Далека перспектива, зазвичай, пов'язується з майбутнім свого закладу освіти, місцевої громади, держави, вибору профе-

сії; отже, її наявність більш притаманна старшим підліткам і старшокласникам.

Вивчення продуктивного педагогічного досвіду, а також спостереження масової виховної практики у закладах загальної середньої освіти дають підстави стверджувати, що постановка й організація перспективи є дієвим виховним методом щодо згуртування учнівського колективу навколо забезпечення допомоги й підтримки товаришам чи іншим людям, які перебувають у складних життєвих обставинах або просто потрапили у скрутну ситуацію.

На думку дослідника С. Мельничука, «... у процесі досягнення поставленої у перспективі мети дитяче життя наповнюється цінним змістом, у дітей формуються правила суспільної поведінки, згуртовується колектив, виробляються уміння і навички спільної діяльності взаємодопомоги» (Мельничук, 2012, с. 201).

Виходячи з того, що використання методу позитивної перспективи у виховній роботі засвідчує легкість, цікавість й не становить ніяких труднощів, оскільки потребує лише методичної обізнаності, педагогам слід глибоко усвідомити логіку використання перспективи і впроваджувати цей метод у формуванні просоціальної поведінки учнів.

Наративний метод. Наративна освіта – це спосіб взаємодії вчителя з учнями, що передбачає гармонійне поєднання й використання в освітньому процесі вербальних методів, інтерактивного засвоєння знань і використання інформаційних джерел (автобіографічних, біографічних, педагогічних наративів та ін.), що специфічно поєднує теоретичні та практичні підходи, репродуктивну й дослідницьку діяльність на основі вивчення, узагальнення, інтерпретації та трансформації досвіду (Тимчук, 2014, с. 363).

Термін «наратив» є запозиченням, що походить від лат. «narrare» – «розповідати». Він також є спорідненим латинському слову «gnarus» – «знати» і передбачає розповідь історій про людей та їхні проблеми.

На думку австралійського психолога Уайта (2006), люди усвідомлюють своє життя через історії. До якої б культури ми не належали, її наративи впливають на нас, і під цим впливом формується особистісний наратив кожної конкретної людини. Цей

життєвий нарратив є схожим на історію, певну послідовність подій, що об'єднується загальним сюжетом. Звідси, нарратив – це оповідання, що описує певні фактичні події, викладені в авторському стилі інтерпретатора. Як бачимо, вже в самій етимології простежується ідея нарративу – «знання в розповіді».

Розповідаючи, людина не тільки відстежує послідовність дій, а й осмислює, інтерпретує, пізнає навколишню дійсність і саму себе. Тобто, нарратив моделює певну життєву ситуацію, при цьому відбувається актуалізація відповідного досвіду, особистого та соціального. Ті події, яким людина надає особливого значення, покладаються до основи сюжету, при цьому багато інших подій начебто випадають з поля її зору, оскільки не вкладаються у цей загальний сюжет (Уайт, 2006).

Звідси, основна ідея нарративного методу полягає у тому, що життя і стосунки людей формуються у процесі соціальної взаємодії, коли ми осмислюємо і будуємо життя на основі історій, які розповідаємо один одному і самим собі. У результаті цієї взаємодії окремими спільнотами людей створюються переконання, цінності, закони, уявлення, які знаходять вираження в мові. Крізь призму цих уявлень члени спільнот інтерпретують світ, наділяють змістом ті чи інші явища, події, процеси їхнього життя.

Як зазначає професор М. Лещенко, «застосування методів нарративу вимагає від учителя не стільки безпомилкового вивчення й точної передачі змісту навчального матеріалу (краще за вчителя це зробить комп'ютерна програма), як уміння «одягнути суху інформацію» у живу одягу слова, яскраві барви та трепетні почуття, зробити її привабливою й особистісно значущою для учня» (Лещенко, 2010, с. 63).

Дослідниця Н.Чепелева (2004) описує поняття нарративу як «замкнену оповідальну структуру, яка надає життєвим подіям послідовність та завершеність, організує їх в хронологічному або в іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку» Сучасне уявлення про нарратив містить два його розуміння: нарратив у широкому сенсі – це сюжетно та хронологічно організоване усне або письмове оповідання і нарратив у вузькому сенсі – певний спосіб організації особистісного досвіду.

Зазвичай виокремлюються 3 типи індивідуальних нарративів:

розповідний, аналізуючий, описовий. При цьому виділяється центральна тема або декілька тем, які є головними в наративі й на яких робить акцент автор. Окрім оповідача, або наратора, існує слухач, який не просто сприймає сюжет наративу, а й виступає його активним співавтором, тобто процес створення наративу є діалогічним (Чепелева, Смұльсон, Шиловська, & Гуцол, 2007).

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що необхідні умови наративу – діючі особи і розгорнутий у часі сюжет. Цим умовам відповідають численні види оповідок:

- усні й письмові твори (байки, міфи, казки, фольклорні історії);
- оголошення, еволюційні тлумачення, у тому числі й у формі діалогів та монологів;
- літературні чи побутові, правдиві й вигадані історії;
- деякі історичні, правові, релігійні, філософські, наукові тексти.

Найважливішим у наративних методах освіти є те, що до основи педагогічної взаємодії покладаються життєві приклади, сюжети, замальовки, історії, які учні (вихованці) пізнають, аналізують, оцінюють, приміряють на себе, тим самим переосмислюючи власний досвід і моделюючи нову практику життєздійснення.

Обрана педагогом чи підлітками оповідка має стати предметом рефлексивного обговорення, за якого слід з'ясувати думки учнів щодо її основного повідомлення, емоцій і почуттів, що викликає ознайомлення з нею, оцінних суджень підлітків із висвітлюваної проблематики тощо. До прикладу, наведемо оповідку військового капелана о. Андрія Зелінського (УГКЦ) «Безстрашний фронт», яку можна використати для проведення години спілкування з учнями щодо жертвовної відданості Батьківщині та соціального служіння:

«...За вікном – Хрещатик, а на ньому – люди. Народ моєї країни прокидається до нового дня. Я спокійно зможу сьогодні відслужити літургію, підготувати частину незавершеної ще наукової статті, поспілкуватися з тими, хто шукає духовного супроводу, а повертаючись додів, прогуляться у тіні кошлатих київських каштанів.

За пару годин до магазину навпроти підвезуть свіжий хліб; у лікарні завершить своє чергування хірург, і на його місце до операційного столу стане інший; і обов'язково сьогодні хтось комусь зізнається у коханні.

А коли над столицею моєї країни замерехтять зорі далеких галактик і втомлений день остаточно схилиться в обійми ночі, я обов'язково згадаю, що все, на що цього дня спромігся мій народ, було можливим саме тому, що сьогодні десь там на Сході, Серьожки та Роми, Вані та Сашки, Василі та Міші, Боді та Жені, Дімки та Андрюхи, Максими, Колі, Гриші та Віталіки – прості та звичайні хлопці – роблять надзвичайні речі. Ціною власного життя».

Після презентації кожної оповідки необхідно розгортати її обговорення з використанням переліку питань до рефлексивно-експліцитного методу.

Кластерний метод. На початку ХХ століття відомий письменник Сент-Екзюпері (2007) прозорливо закликав усіх дорослих, дотичних до проблем дитинства: «Не постачайте дітям готових формул, формули – пустота, збагатіть їх образами й картинками, на яких видно нитки, що їх пов'язують» (Сент-Екзюпері, 2007). Саме таке бачення привертає увагу педагогів до необхідності використання у виховній роботі з підлітками структурно-логічних схем, діаграм, таблиць і символів, тобто до технологічного інструментарію кластерного методу.

Поняття «кластер» активно використовується у сучасному соціально-педагогічному лексиконі, хоча не всі вчителі достатньою мірою розуміють зміст, що у нього вкладається. У перекладі з англійської слово «кластер» (*cluster*) означає «пучок», «кетяг», «група», «концентрація», «збиратися групами», «зростати пучками». Першопочатково термін з'явився у статистиці, фізиці й інформатиці, а потім почав використовуватися в економіці й соціології, пізніше – в управлінні й педагогіці.

Кластер – (англ. *cluster*) група певних об'єктів, що виділяються у великій їх сукупності за тією чи іншою спільною для групи ознакою; в'язка, пучок, жмуток, пачка (чогось однорідного).

За допомогою освітніх кластерів презентувалася система роботи педагога, аналізувалася ефективність діяльності закладу освіти, відстежувалась якість освіти тощо.

Пізніше він став використовуватися як метод виховання, який сприяє виникненню в учнів свіжих асоціацій, надає додатковий доступ до старих знань і залучає нові знання у процес осмислення події чи явища.

Відоме й інше застосування кластера – графічні аналізатори, що можуть бути використані педагогом для ілюстрування взаємозв'язку системи понять чи взаємовідносин між учасниками освітнього процесу, учнями різних класів, учнями і педагогами тощо.

Отже, у формуванні просоціальної поведінки підлітків кластери можуть бути використані у трьох аспектах:

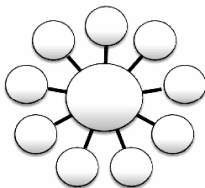
- у презентуванні певної системної інформації щодо комплексної проблеми, яка досліджується разом із учнями (наприклад – традиції волонтерської допомоги в Україні);
- для узагальнення досвіду творчої ініціативної групи підлітків під час презентування перебігу реалізації та результатів благодійних проєктів;
- при оприлюдненні інформації про досягнення класу чи окремих учнів на сайті школи та інших майданчиках мережі Інтернет.

Види кластерів (графічних аналізаторів):

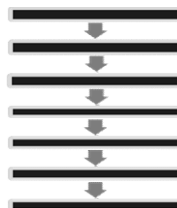
- схеми («Планета і супутники», «Логічний ланцюжок», «Переплутаний логічний ланцюжок», «Гроно»);
- таблиці (хронологічні, концептуальні, варіативні або кросворди);

Схеми

Планета і супутники

Логічний ланцюжок

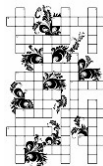

Таблиці

1. Хронологічна

	Участь учнів у добродчинних проєктах (к-ть)	Участь педагогів у добродчинних проєктах (к-ть)
2011 рік		
2012 рік		
2013 рік		

2. Варіативна таблиця або кросворд

- діаграми (причин і наслідків, діаграма Венна, дерево, «подвійний пазир», Т-діаграми, М-діаграми);

- графіки.

Враховуючи вищенаведене, можна зробити наступні висновки:

- педагогам важливо знати про видову розмаїтість кластерів;
- доцільно враховувати певні загальні вимоги до використання методу кластерів у формуванні просоціальної поведінки підлітків:

- не існує єдино правильного розподілу інформації за категоріями. Надавайте свободу і виявляйте гнучкість у поданні матеріалу;

- розбиття на категорії у різних групах учнів обов'язково буде різнитися. Схвально сприймайте розмаїтість, застосовуйте особистісно орієнтований підхід;

- не порівнюйте і не виділяйте нічиєї роботи. Не давайте оцінок, знаходьте сильні сторони у кожній роботі;

- створення категоріальних образів є важливим процесом, а не кінцевим результатом; насолоджуйтеся творчістю;

- кластер як метод навчання й виховання доцільно застосовувати як на етапі пробудження інтересу до теми обговорення, так і в момент рефлексії діяльності (Бех, Кириченко, & Петрович, 2016, с. 74).

Метод «ПРЕС». Ефективність виховної роботи з підлітками прямо залежить від переконливості педагогів, їх уміння логічно й водночас просто доносити свої думки і переконання до своїх учнів.

Цьому може посприяти побудова висловлювань за схемою, яка наведена нижче. Вона має умовну назву методу «Прес», що означає значне підсилення переконливості вашої аргументації за умови його використання.

Основою обговорення обирається одне положення, що формулюється у вигляді твердження від першої особи: «Я вважаю, що уміння бути вдячним є головною чеснотою людини, тому що...». Повідомлення обов'язково записується учнями, і їм надається час для індивідуального осмислення й оформлення власної аргументованої позиції у такому вигляді:

1. ПОЗИЦІЯ *Я вважаю, що ...*

(висловлюється основна думка щодо заявленої проблеми, з'ясовується, у чому полягає Ваша точка зору)

2. ОБҐРУНТУВАННЯ *... тому, що ...*

(наводяться причини появи цієї думки, тобто пояснюється, на чому ґрунтуються докази на підтримку Вашої позиції)

3. ПРИКЛАД *... наприклад, ...*

(наводяться факти, статистичні або ілюстративні дані, що підтверджують Вашу позицію)

4. ВИСНОВКИ *Отже (тому), я вважаю ...*

(узагальнюється власна думка, робиться висновок про те, що необхідно вчинити у вигляді своєрідного закликати прийняти Вашу позицію)

На посилення своїх висловів учням пропонується використовувати:

- ❖ думки експертів;
- ❖ статистичні та наукові дані;
- ❖ закони України;
- ❖ різні допоміжні матеріали (речові докази, газетні статті, думки інших учнів, громадян, видатних історичних постатей чи культурних діячів, спортсменів, музикантів тощо).

Часу на виконання завдання не варто надавати багато, оскільки коротка тривалість додатково має стимулювати роботу. По завершенню педагог пропонує бажаним зачитати свої вислов-

лювання і коротко їх прокоментувати.

Завершальною крапкою методу є коротке резюме педагога щодо обговорюваної проблеми.

Література:

1. Бех, І. Д. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ – Чернівці: «Букрек».
2. Бех, І. Д., Кириченко, В. І, & Петрочко, Ж. В. (2016). *З Україною в серці (тренінг з національно-патріотичного виховання дітей та молоді): посіб.* (2-ге вид.). Харків: «Друкарня Мадрид».
3. Вайнола, Р. Х. (2008). *Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика: навчальний посібник*. С.О.Сисоева (Ред.). Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова.
4. Гриценко, Л.І. (2016). *Особливості впровадження принципу «рівний-рівному» у простір навчального процесу / Л.І. Гриценко // «Вісник». №3 (31), 2016.*
5. Зверева, І. Д. (Ред.). (2002). *Превентивна робота з молоддю за методом «рівний-рівному»: навч. посібник*. Київ: Навч. книга.
6. Зверева, І. Д. (Ред.). (2008). *Соціальна педагогіка: мала енциклопедія*. Київ: Центр учбової літератури.
7. Зимівець, Н. В. (2005). Особливості технології «рівний-рівному» у профілактичній роботі з учнівською молоддю. *Науковий вісник Чернівецького університету*, 60–64.
8. Зимівець, Н., Лещук, Н., Авельцева, Т., Ковганич, Г., Мирошниченко, Т., & Руда, О. (2002). *Методика освіти «рівний-рівному»*. Київ: Міленіум.
9. Зязюн, І.А. (Ред.). (2006). *Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб.* Київ, Вища школа.
10. Костюк, Г. С. (1988). *Избранные психологические труды*. Л. Н. Проколюченко (Ред.). Москва: Педагогика.
11. Лещенко, М. (2010). Методи біографічних досліджень в курсі освітніх нарративних практик. *Наук. зап. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Педагогіка. Психологія. Соц. робота*, 2, 62–65.
12. Макаренко, А.С. (1983а). *Педагогические сочинения: в 8 т. Т.1*. М.: Педагогика. с. 311-315.
13. Макаренко, А.С. (1983б). *Педагогические сочинения: в 8 т. Т.4*. М.: Педагогика. с. 123-124.
14. Мельничук С. (2012). А.С. Макаренко про використання перспективи в системі виховної роботи. *Витоки педагогічної майстерності*, 10, 196-202.
15. Рожков, М. И., & Байбородова, Л. В. (2018). *Теория и методи-*

ка виховання: *учебник и практикум для академического бакалавриата* (2-е изд.). Москва: Юрайт. Взято з <https://biblionline.ru/bcode/411824>.

16. Сент-Экзюпери, А. (2007). *Цитадель*. Москва: АСТ, Транзит-книга.

17. Сидоренко, В. В. (2018). Концепти нової української школи: ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. *Методист*, 5 (77), 4–17.

18. Тимчук, Л. І. (2014). Наративне навчання у медіапросторі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 3, 355–368.

19. Филонов, Л. Б. (1980). Психологические барьеры трудновоспитуемых детей и преодоление их в контактном взаимодействии. *Предупреждение педагогической запущенности и правонарушений школьников: сб. науч. тр. АПН. НИИ общей педагогики*.

20. Чепелева, Н. В. (Ред.), Смульсон, М. Л., Шиловська, О. М., & Гуцол, С. Ю. (2007). *Наративні психотехнології*. Київ: Главник.

21. Чепелева, Н. В. (Ред.). (2004). *Проблеми психологічної герменевтики*. Київ: Міленіум.

22. White, M. (2006). Narrativ epracticewith familiesand children: Externalising conversations revisited. In M. White, & A. Morgan (Eds.), *Narrativ etherapywith childrenandtheir families* (pp. 1–56). Adelaide Australia: Dulwich Centre Publications.

23. Kohlberg, Lawrence (1981). *Essays on Moral Development, Vol. I: The Philosophy of Moral Development*. San Francisco, CA: Harper & Row.

1.3. Форми виховної діяльності з підлітками

Особистість і здатності дитини розвиваються лише у тій діяльності, якою вона займається за власним бажанням і з цікавістю.

Юлія Гінпенрейтер

Виховну діяльність класного керівника ззовні можна спостерігати через послідовний комплекс заходів – *форми* виховної роботи, які у практичній педагогіці часто неправомірно ототожують з методами.

Однак, як зазначалося вище, методи виховання – це шляхи, способи впливу вихователя на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців з метою досягнення у них бажаних змін і формування певних якостей, тоді як *форма* є зовнішнім вираженням методу.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови (Бусел, 2009) поняття «форма» (від лат. *forma* – вид, образ, зовнішній устрій) розглядається як «тип, будова, спосіб організації будь-чого; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний із його сутністю, змістом». При цьому в Українському педагогічному енциклопедичному словнику (Гончаренко, 2011) форма визначається як зовнішнє вираження узгодженої діяльності педагога та учнів, що здійснюється у певному порядку і режимі. Деякі науковці вважають, що *педагогічна форма* – це завершена педагогічна організація педагогічного процесу в єдності всіх його компонентів (Безрукова, 1996).

Враховуючи, що під «формою» розуміється зовнішнє вираження будь-якого змісту, «форму виховної роботи» слід також тлумачити як спосіб організації і вираження змісту виховного процесу, пов'язаний із багатьма факторами.

Під формою виховної роботи розуміють вираз змісту виховної роботи через певну структуру відносин педагогів і учнів (Рожков, & Байбородова, 2000), варіант організації конкретного виховного акта (Бордовская, & Реан, 2001) або спосіб організації, здійснення і вираження змісту виховного процесу, в якому відкрито проголошується ставлення до предметів, явищ, подій, людей тощо (Маленкова, 2007).

Вбачається таким, що не втратило своєї актуальності тлумачення форми виховної роботи, сформульоване понад двадцять років тому як встановленого порядку організації конкретних актів, ситуацій, процедур взаємодії учасників виховного процесу, спрямованих на вирішення певних педагогічних завдань (виховних та організаційно-практичних); сукупності організаційних прийомів і виховних засобів, що забезпечують зовнішнє вираження виховної роботи (Титова, 1993).

Форма виховання визначає варіанти організації конкретної виховуючої діяльності дітей та їх взаємодії з дорослими; композиційну побудову конкретної справи, її зміст, атрибутику, методику і техніку підготовки; особливості проведення та педагогічного аналізу. Отже, можемо зробити висновок, що педагогічна інтерпретація форми зводиться до того, щоб зробити її обов'язковою умовою саморозвитку, самовиховання, надати їй онтологічний зміст. У будь-якій організаційній формі педагогіч-

ний сенс має лише те, що сталося, що змінилося в смисложиттєвому бутті вихованця, в його духовному розвитку чи поведінці.

Одна форма виховної роботи відрізняється від іншої завдяки певним, притаманним їй, особливостям. Ними можуть бути: час підготовки і проведення, кількість учасників, умови й засоби, що застосовуються, тощо. При усій розмаїтості форм виховної роботи можна виділити їх спільні риси та підходи, й отже, угрупувати їх. У науковій літературі зустрічаються описи понад сотні форм та методів навчання і виховання, але уніфікованої загальноприйнятої класифікації досі не існує.

На нашу думку, успішну спробу представити узагальнену характеристику форм виховної роботи, що зустрічаються у виховній практиці, здійснили вітчизняні науковці (Кондрашова, Лаврентьєва, & Зеленкова, 2008, с. 11-14) на базі класифікації О. Титової (1993). У їхній інтерпретації групування форм виховної роботи виглядає наступним чином:

Таблиця 3.1.1.

Характеристика форм виховної роботи

№ п/п	Підстава для класифікації / Форми виховної роботи
1.	<i>За тривалістю проведення</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • короткочасні • тривалі • ситуативні
2.	<i>За регулярністю проведення (повторюваності)</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • епізодичні (разові) • регулярні (повторювані)
3.	<i>За часом підготовки (ступенем планування)</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • експромтні, що виникають спонтанно • спеціально організовані, заздалегідь сплановані
4.	<i>За способом впливу педагога на вихованців</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • безпосередні • опосередковані
5.	<i>За видами діяльності</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • форми навчальної діяльності • форми трудової діяльності • форми спортивної діяльності • форми художньої діяльності • форми волонтерської діяльності
6.	<i>За суб'єктом організації</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • організаторами дітей виступають педагоги, батьки чи/та інші

	дорослі • діяльність організовується на основі партнерської співпраці • ініціатива та її реалізація належать дітям
7.	<i>За результатом</i> • результатом є інформаційно-емоційний обмін • результатом є вироблення спільного рішення • результатом є суспільно значимий продукт
8.	<i>За метою виховного впливу, позицією учнів у виховному процесі</i> • заходи • справи • ігри
9.	<i>За ступенем складності</i> • прості • складні • комплексні
10.	<i>За ступенем новизни творчості</i> • традиційні • усталені (стереотипізовані) • творчі (нестандартні) • інноваційні
11.	<i>Залежно від основного виховного завдання</i> • форми управління і самоврядування шкільним життям • пізнавальні • розважальні
12.	<i>Залежно від переважаючих засобів виховного впливу</i> • словесно-логічні • образно-художні • трудові • ігрові • психологічні
13.	<i>За кількістю учасників</i> • індивідуальні (педагог – вихованець) • групові (педагог – група дітей) • масові (педагог – декілька груп, клас, паралель)

Ефективність форм виховання залежить від сполученої дії багатьох факторів, зокрема:

- відповідності типу обраної форми вікові учнів;
- доречного поєднання керівництва педагога і самостійності дітей;
- паритетності емоційних і раціональних чинників;
- кількості залучених дітей;
- взаємодоповненої доцільності масових, групових та індивідуальних форм;
- узгодженої системності виховних дій на противагу окре-

мим заходам тощо.

Вибір форм виховання здійснюється залежно від змісту і спрямовуючого завдання, віку учнів, рівня вихованості та особистого соціального досвіду дітей, особливостей колективу, його традицій, технічних і матеріальних можливостей, рівня професіоналізму вчителя.

Для спрощення планування виховної діяльності педагогу слід розробляти власні підручні таблиці на зразок наведеної нижче:

Таблиця 3.1.2.

Класифікація форм виховної роботи

Класифікаційна ознака	Організаційні форми виховної діяльності	
	групи	види
Напрямок виховної діяльності	Пізнавально-розвиваючі	конкурс, усний журнал, бесіда, тематичний вечір, заочна мандрівка, диспут, вікторина
	Художньо-естетичні	вечір, конкурс, свято, концерт, дитяча вистава, перегляд та обговорення фільму (відеороликів), бал, виставка, пленер, майстер-класи
	Спортивні	змагання, військово-спортивні ігри, спортивно-туристичні конкурси, мала олімпіада, сюїта рухливих ігор, збір-похід
	Трудові	трудоий десант, конкурс умільців, день добрих справ, день довкілля, акція
Кількісний склад учасників	Індивідуальні	бесіда, гра, творче завдання, доручення, проєкт, веб-квести, веб-кейси, проблемний інтернет-серфінг, блоги
	Колективні	диспут, конкурс, великі психологічні, рольові, рухливі та спортивні ігри, прес-конференція, усний журнал, проєкт, сторінки у соціальних мережах
	Масові	свято, концерт, вогнище, темати-

		чний день, фестиваль, флешмоб
Домінуючий засіб виховного впливу	Словесні	бесіда, диспут, загонові збори, літературні читання
	Практичні	змагання, ярмарок, аукціон, похід, екологічна стежка, леп-бук (тематична чи проблемна папка)
	Наочні	конкурс творчих робіт, емблем, плакатів; газета; виставка, буктрейлер (презентаційний ролик до книги)
Складність побудови	Прості	бесіда, диспут, вікторина, зустріч, консультація
	Складні	усний журнал, свято, творча гра, ярмарок, драматична вистава, плейбек-театр, тренінг
	Комплексні	тематичний день, тематичний тиждень, місячник, фестиваль, форум-театр
Характер змістового наповнення	Інформаційні	бесіда, диспут, усний журнал, прес-конференція, інформаційне дзеркало, години спілкування
	Практичні	змагання, виставки, похід, екскурсія, благодійний ярмарок, добровіччя проєкти,
	Інформаційно-практичні	конкурс, гра-мандрівка, тематична акція, квести, тренінги, комікси

Як бачимо, кожна конкретна форма може відповідати декільком виокремленим класифікаційним ознакам. Так, наприклад, форма «конкурс» може бути *пізнавально-розвиваючою* за напрямом діяльності, *колективною* – за кількісним складом учасників, *формою практичного спрямування* – за провідним засобом виховного впливу, *складною* – за особливостями побудови та *інформаційно-практичною* – за характером змістового наповнення.

Добираючи із широкого діапазону організаційних форм якусь одну для формування просоціальної поведінки учнів, педагог має зважати на наведені характеристики, що дозволить у

кожному конкретному випадку обрати саме ту форму, що сприятиме досягненню найбільш оптимальних результатів у конкретному класі.

Література:

1. Безрукова, В. С. (1996). *Педагогика*. Екатеринбург: Деловая книга.
2. Бордовская, Н. В., & Реан, А. А. (2001). *Педагогика: учебник для вузов*. Санкт-Петербург: Питер.
3. Бусел, В. Т. (Укл. і ред.). (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун».
4. Гончаренко, С. У. (2011). *Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид.* Рівне: Волинські обереги.
5. Кириченко, В., & Ковганич, Г. (2018). Класний керівник між «учора» і «завтра»: як його навчати в школі. *Початкова освіта*, 16(832), 27–39.
6. Кондрашова, Л. В., Лаврентьева, О. О., & Зеленкова, Н. І. (2008). *Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник*. Кривий Ріг: КДПУ.
7. Кульневич, С. В., & Лакоценина, Т. П. (2000). *Воспитательная работа в современной школе. Воспитание: от формирования к развитию: учебно-метод. пособие для высш. и сред. пед. учеб. заведений*. Ростов-на-Дону: Учитель.
8. Маленкова, Л. И. (2007). *Классный руководитель (воспитатель): практические материалы: учеб.-метод. пособие для слушателей системы проф. пед. образования*. Москва: Пед. о-во России.
9. Рожков, М. И., & Байбородова, Л. В. (2000). *Организация воспитательного процесса в школе: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС.
10. Селиванов, В. С. (2004). *Основы общей педагогики: теория и методика воспитания: учеб. пособие для вузов*. В. А. Сластенин (Ред.). Москва: Академия.
11. Титова, Е. В. (1993). *Если знать, как действовать*. Москва: Просвещение.
12. Фіцула, М. М. (2006). *Педагогіка: навч. посібник*. Київ: Академвидав.

Розділ II. АВТОРСЬКІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ УРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ

2.1. В. Нечерда. Сценарій вистави форум-театру «Якось у школі...»

Методику проведення форум-театру було розроблено Августо Боалем (Бразилія) для найуразливіших груп населення. Тематикою вистав такого театру є ситуації пригнічення й насильства у найрізноманітніших проявах, тому сам театр називається «Театр пригнічених». Пригнічені – це ті особи, які за своїми ознаками (соціальними, національними, культурними, політичними й ін.) позбавлені свого права на діалог і повагу до себе, на участь у суспільстві на рівноправних засадах. Театр пригнічених допомагає людям самим змінити несприятливі для них обставини і тому не визнає пасивності. Головна мета вистав такого театру – усвідомити проблему, сформувати своє ставлення до негативного явища і, найголовніше, здобути навички пошуку шляхів поліпшення ситуації з використанням власного досвіду та досвіду інших людей. Через це театр пригнічених можна визначити як систему практичних вправ, що допомагають кожній людині розвинути в собі просоціальні якості, зокрема, терпимість, товариськість, чуйність, доброту, довіру.

Основними вимогами до презентації форум-театру є наступні: 1) ясність для глядача під час відтворення сюжетних ліній сценарію; 2) чітко визначений протагоніст (жертва); 3) відповідність матеріалу вистави реальним подіям життя людей; 4) сцена, за необхідністю, повинна мати можливість бути зміненою із чітко визначеними місцями для втручання; 5) форум-театр – це театр пригнічених, а не депресивних, а отже, передбачає активний пошук можливостей для покращення ситуації.

У вихованні підлітків уразливих категорій зокрема, форум-театр має потужний потенціал: він дає можливість підлітку на певний час опинитися на місці свого однолітка, що дискримінується за певною ознакою, у ігровій формі виявити, яким чином і чому на нього реагує оточення, запропонувати й обговорити можливі моделі поведінки різних людей, які мають відношення

до загострення ситуації, та найголовніше – програти їх. Ця форма роботи допомагає не лише отримати необхідні знання з певної проблеми, але й відчутти й пережити цю проблему на глибокому психоемоційному рівні. Таким чином, форум-театр дозволяє підлітку запам'ятати отриману під час вистави інформацію на доволі довгий термін та сприяє створенню стійкої мотивації до змін свого ставлення і своєї поведінки.

Сценарій вистави форум-театру «Якось у школі...».

Пам'ятка для модератора: 1) організувати процес підготовки акторів – провести відповідні вправи для «розігріву» учасників вистави з метою зняття емоційної напруги, формування позитивного настрою і згуртованості групи, до прикладу, вправа «Привітання», що допомагає оволодіти способами вітань різних народів (потискати руки, як європейці; кланятись, як японці; тертись носами, як африканці; цілуватись, як південноамериканці); вправа «Я радий тебе бачити, адже ти ...», яка дає можливість звернути увагу на особистісні якості інших; вправа «Передай іншому», під час якої придуманий рух передається за допомогою жестів чи міміки, що сприяє розвитку невербального взаєморозуміння;

2) допомагати групі досягати найбільшої виразності та коригувати сценки, досягаючи тривалості не більше 5 хвилин;

3) продумати, як саме буде ознайомлено аудиторію із проблемою, що висвітлюватиметься у виставі, та ті місця у сценках для втручання, у яких головний герой (протагоніст) міг би діяти конструктивніше;

4) під час презентації вистави проводити форум – підтримувати необхідний «градус дискусії» в аудиторії та активізувати всіх глядачів, мотивуючи їх до пошуку варіантів розв'язання проблеми та програванню мізансцен.

Модератор. Сьогоднішній форум-театр присвячений актуальній для шкільного життя проблемі. У класі «новенька» дівчинка із тимчасово переміщеної родини. Її не приймають однокласники, й вона піддається жорсткому тиску з боку інших дівчат. Вчителі й батьки не звертають відповідної уваги на її стан, захоплення, особливості спілкування з однолітками, обстановку у класі. Врешті-решт вона робить фатальний вибір.

Сцена 1. Закінчення занять у школі. Дівчата на сходах обговорюють прикру ситуацію – весь час у класі пропадають дрібні речі.

Таня (зі злістю). Уявіть собі, такий класний олівець батько з Марокко привіз: у темряві візерунки світяться. Сьогодні повернулась з перерви – немає.

Віка (напружено). Ти одна така, чи що?! У мене от улюблена ручка пропала. Бачили її? Якогось мудреця золотом намальовано і його слова китайською – щось там про успішність і важкі спроби, мама китайську вчила і до Гонконгу їздила – то подарувала. Цікаво... Головне, мама вчора питає, а я тільки кліпаю. По-моєму, вона образилась. А що я скажу?

Таня і Леся хитають головами.

Леся (задумливо). Бачите, а я днями думала, що тільки я така роззява: повернусь зі школи – то гумки нема, то точилку десь загубила, то брелочок гарненький – ну, той, що Сірій подарував. Слушайте, а гроші всі, чи не дорахувались?

Віка (зітхаючи). Та, буває, що і гроші. Слушайте, думаю «ця», ну, новенька наша гастролює. Бачили, вже три місяці з нами, а з нею й досі ніхто сісти не хоче. І на уроці сьогодні спала. Ну, наша Лариса її класно опустила, пам'ятаєте? (Дівчата сміються). І одяг, це просто жах. Як думаєте, секонд-хенд чи просто помийка? (Дівчата знову сміються).

Повз швидко, опустивши очі і піднявши комір куртки, проходить Катря.

Леся (з іронією). Он, іде, Катрусенька-сонечко. (З презирством) Все-таки, якась вона дивна, відлюдькувата.

Віка (звертаючись до Катрі, різко). Ти! Кому сказала, ану підійди. Поговоримо...

Катря зупиняється неподалік і мовчить, не піднімаючи очей і переминаючись з ноги на ногу.

Катря (скоромовкою). А вам що? Я поспішаю, вибачте.

Віка (із тиском). Та от поцвірінкати хочемо – зірка наша східна, чого це, поки ти нас не ошчасливила своїм приїздом – все було тіп-топ, а як ти з'явилась – то одного нема, то іншого. Красти, мабуть, у своєму Донецьку навчилась?

Катря (відсахнувшись зі страхом у голосі, швидко промовляє). Ви про що? Я ж ніколи... Та я б чуже ніколи...

Катря біжить. Леся хоче її затримати, намагаючись вловити за рукав куртки.

Таня (роздратовано). Облиш. Ми ж у кіношку запізнаємось. Хай іде. Потім придумаємо, як її облямати. Віко, ти права, вона – й ніхто інший.

Дівчата розходяться.

Модератор. Сцена 2. Зустріч. *Пригнічена Катря йде на побачення до Славка. Він вже закінчив школу, але поки що навчання не продовжує й не працює. Лише підробляє тим, що перескладає, ремонтує та загострює ножі. Серед клієнтів трапляються і дуже підозрілі молодики. Захоплюється ножовим боєм. Весь час бавиться зі своїм ножем.*

Славко (то виймаючи, то ховаючи лезо). О, мала, що така похнюплена? Родаки дістали, чи я чогось не знаю? Іди сюди. *(Обіймає її і цілує).*

Катря (зітхаючи). У тебе в школі було, щоб чіплялись просто всі?! І Лариса, класна наша, сьогодні як сказана. Кричала, що на сплячу красуню я зовнішністю не вийшла. Треба, каже, брати розумом, а він у тебе спить разом із тобою. Ох... Хочеться все кинути і бігти світ-за-очі!

Славко (ховаючи ножа). Не ний, сонечко, ти ж знаєш, я люблю дівчаток веселих і на подвиги готових. *(Сміється).* А що – хлопці за тобою бігають? *(Щупає її за бік і знов сміється).*

Катря (знов зітхаючи). Ну, хлопці у нас за Вікусею ходять. Якщо б вони до мене наблизились – наша цариця їх, мабуть, на місяць своєї уваги позбавила. Вона ж так і сказала – тільки хто підійде до задрипанки, на ласку можете не розраховувати, навіть не привітаюсь. *(Задумливо).* Задрипанка... Якби не цей переїзд, і батько без роботи... Все було б по-іншому, якби... *(Замріяно).* Бачив би ти, які в мене речі були до війни... А ще знаєш, що сталося?...

Славко (перебиває її, усміхнувшись і притягуючи до себе). Тихо, не грузи. Все це справи жіночі, я тут не втручаюсь.

Катря (притискаючись до нього). Звичайно, але, боюсь, вони мені «темну» влаштують. Вже кажуть, я щось краду.

Славко (похитуючи головою). Овва, справи серйозніші, ніж я думав. Однак, вихід завжди є. За себе, дівчинко, треба вміти постояти. От, думаєш, чого мене всі бояться? Знають, що в мене

розмова коротка (*виймає ножа*), і цією лялечкою я управляти вмію.

Катря (*із цікавістю*). Мені б так. Краще хай бояться.

Славко (*усміхнувшись*). Коли ти з ножем – справи змінюються. Вже не тобою – ти керуєш. Будеш до мене лагідна (*притискає її до себе і цілує*) – навчу – і такого ножаку подарую – стане твоя «цариця» як шовкова. Ну, що, коли до справи?

Катря (*задумливо*). Може, все-таки мамі сказати?

Славко (*розводячи руки, презирливо*). Ну, ти даєш! Дитячий садок, та й годі! Мамі! (*Жорстким грубим голосом*). Ти вже дівчинка доросла. І сама маєш свої проблеми вирішувати. Ображають – бий. Б'ють – знищуй. То до роботи, чи соплі будеш розвозити?

Катря (*розгублено*). От прямо зараз? Мабуть, якимось потім, добре? (*Лагідно*). Дякую, ти мене завжди підтримуєш. І ти – такий сильний. Давай трохи погуляємо? Голова тріщить.

Славко (*цілуючи її*). Як скажеш, але тобі це треба однозначно. Справжній ніж! Повір мені! (*Хвалькувато*). Це свобода, розумієш? І влада. Мене вже і бабця власна боїться (*Сміється*).

Обійнявшись, Славко і Катря йдуть.

Модератор. Сцена 3. Дім. *До кімнати заходить задумлива Катря. Мати перекладає речі у шафі і роздратована очікуванням доньки.*

Катря (*тихо*). Мам, я таке тобі розповім. Хоч взагалі туди не ходи. Мало просто чіплялись-обзивались, так тепер ще й у такому звинувачують. Там Віка весь час щось мутить... Мені тут один варіант запропонували. Має спрацювати, по-моєму. Мам, ти хоч слухаєш?

Мати (*повертаючись до доньки, починає підвищеним тоном*). Не тріщи! Котра година? Де можна стільки ходити? Я по сто разів гріти не буду, не наймичка. Нормальні діти по домах до занять готуються, а ти? І весь час у тебе якісь проблеми! Тільки б голову мені морочити, а допомоги зась!

Катря (*трохи підвищуючи голос*). Ма-а-ам?

Мати (*не слухаючи*). І де тільки швендяється? Сусідка каже, з хлопцем бачила, старшим, обіймались, мені тільки цього бракувало.

Катря (*закочуючи очі під лоба*). Та ніде я не швендяюсь!

У тебе що – знов неприємності на роботі чи батько наш концерти дає? І взагалі не смій на мене кричати – я ні в чому не винна! (*Кидає сумку на ліжку*).

Мати (*зі злістю*). Ти як зі мною розмовляєш, шмаркачка? Ти думаєш мені легко годувати, одягати, на гульки твої гроші давати?! (*Мати ще більше підвищує голос*). А ти спитала, перш ніж бубоніти щось під ніс, як мені це все вдається?! Вона мені ще й речі трохи не в обличчя кидає, скотина невдячна!

Катря (*стискаючи кулаки, кричить*). Ти сама скотина, хоч раз можеш нормально поговорити, без істерик твоїх вічних і без звинувачень! (*Катря схлипує, щосили гримає дверима у свою кімнату*).

Мати (*втомлено сідаючи за стіл*). Зовсім від рук відбилась. А раніше така була дитина світла. А батькові що розповідай, що ні, йому нічого не треба, ввечері знов ледь приповзе.

Катря (*у своїй кімнаті, тихо, притискаючи телефон до вуха*). Славчику, сонце, зараз мама точняк до сусідки піде на життя плакатись. Я до тебе. Навчиш? Попереду ж свята – три вихідних, може, я швиденько щось засвою. (*Слухає, посміхаючись*). Я тебе теж. І все-все буду робити, як скажеш. (*Слухає*). Ну, так, і що скажеш. (*Сміється*). Бувай. До зустрічі.

Модератор. Сцена 4. Шкільний клас. *Класний керівник Лариса Андріївна оточена трьома дівчатами. Таня, Віка і Леся розповідають, що зникнення речей продовжуються. Таня не може знайти нові рукавички. І в них є підозри. Лариса Андріївна слухає неухважно, шукаючи поглядом щось на столі.*

Лариса Андріївна (*втомлено*). Дівчата, я вам вже вкотре говорю, пошукайте! І уважніше! Одне десь закотилося, інше десь поклали та й забули. А ти, Таню, у дворі подивись добре, гасала сьогодні, то й вронила свої рукавички.

Віка (*беручи її за руку, улесливим голосом*). Ларисочко Андріївно, ну, дорога наша, ну, послухайте. Це точно вона, Катерина наша. Ви ж її бачите. Свого нема, то чуже бере. Ну, ніхто інший не може. Все з її приїздом почалося.

Лариса Андріївна (*задумливо, продовжуючи перебирати речі на столі*). Віко, доказів немає, значить, не винний. Це тобі і в суді скажуть. Тож припини. І взагалі чому ви додому не йдете?

Леся і Віка ходять по класу, заглядаючи у всі кутки та під парти.

Таня (прослідковуючи поглядом за діями вчительки). Ларисо Андріївно, а що Ви шукаєте?

Лариса Андріївна (зітхаючи). Чоловік нещодавно ручку подарував, дуже дорогу. І на замовлення зробив. Такої другої немає. І ось не можу знайти. Ой, так шкода. (Продовжує перебирати речі на столі, потім дивиться у сумці).

Таня (підбігаючи до дівчат). Дівки, ще ручку Лариси Андріївни треба шукати. Я з вами. (Уважно дивляться усюди).

Віка (переможно). Люди, а що я знайшла! (Тримає над головою ручку). І де б ви думали? В парті у нашої Катрусі! Ларисо Андріївно, які ще докази Вам потрібні?

Леся і Таня (перебиваючи одна одну). Ларисо Андріївно, Ларисо Андріївно, це вона, це вона, і речі всі точно у неї. Треба сказати всім, хай знають. І відібрати все, терміново.

Лариса Андріївна (суворо). Тихо! Але це переходить будь-які межі. Скільки проблем з однією людиною. Дівчата, Катерина мала бути у кабінеті біології, відробляти погані оцінки. Треба покликати.

До кабінету раптом заходить пригнічена Катря.

Лариса Андріївна (з іронією). Судячи з вигляду, своїми знаннями ти Надію Федорівну не здивувала. Ну що, знов не змогла? Ти з такими балами взагалі школу не закінчиш. Треба матір викликати. Батька, наскільки я розумію, краще не турбувати, він встановлює рекорди із кількості випитого, так?! (Дівчата сміються).

Катря мовчить і з-під лоба кидає важкі погляди на вчительку і дівчат.

Віка (зі злістю). Ларисо Андріївно, що Ви мовчите про ручку?! (Повертаючись до Катрі). А ти наші речі кудись віддаєш, продаєш чи на щось обмінюєш, га?! І вже до нашої класної, нашої другої мами дібралась, падлюко!

Катря з розширеними очима переводить погляд з однієї дівчини на іншу, потім на вчительку і хитає головою.

Лариса Андріївна (виходячи з класу). Думаю, Катерино, ти розумієш, що тебе треба ставити на внутрішньошкільний облік. Це великий сором, але іншого виходу немає. Я йду до директо-

ра. І запам'ятай, моя дорогенька, якщо ти дійсно й інші речі крапа (а дівчата, наша гордість, думаю, просто так не скажуть), будемо писати клопотання у ювенальну превенцію. Тебе занесуть у базу (із презирством), як злочинницю. (Дівчата задоволено регочуть, Катря намагається щось сказати, але тільки важко дихає, потім нарешті наважується).

Катря (з відчаєм). Ларисо Андріївно, це не я, чесно. Я бачила хто, але мовчала, бо думала – Ви ж не повірите, та й Віка весь час мені погрожує. Це вона, улюблениця Ваша! Вона ж від цього кайф ловить.

Віка кидається на Катрю, але дівчата її притримують.

Лариса Андріївна (втомлено). До чого може дійти людина! Катря, я у цю нісенітницю ні на секунду не повірю, не намагайся. Але висновки ти зробиш, це я тобі обіцяю. Як голова болить... (Виходить із класу, грюкаючи дверима. За нею вибігають Леся і Таня з криком «Зачекайте, ми Вам води принесемо»).

Віка (наближаючись до Катрі). Що, красуне, фінал близько. Уявляю, скільки радощів буде у твоєї матері! Чоловік – алкаш, донька – злодійка! (Регоче).

Катря (благально, опустивши голову). Віка, ти ж знаєш, ну, скажи, що я не винна, скажи!

Віка (із вдаваним сумом). Нічим не можу допомогти, сонечко, думаю, так і до колонії доберешся! А ще (підходячи до неї ближче) наша Катруся скоро стане зіркою соцмереж. (Легібно). У мене таке є на телефончику про твої «подвиги» із одним відомим тобі хлопчиком, матуся буде у захваті!

Катря (піднімаючи голову і виймаючи ножа). Заткни пельку, ти цього не зробиш! Не дам!

Віка (із показним страхом). Ой-ой, які ми круті, у нас ножики є. Ну, облич, якщо будеш себе добре поводити і робити, що я скажу, – хоч фотки не скину. Поки що. Мабуть. (Задумливо, розтягуючи слова, усміхаючись). А, може, скину. А, може, й ні. (Регоче).

Катря (з ненавистю). Точно, не скинеш. (Замахується ножем, поцілюючи Віці у шию). **СТОП** (пауза).

ФОРУМ.

Повторне програвання сцени 1. Закінчення занять у школі. Аналіз ситуації.

Модератор. Питання для аналізу із глядачами. 1) Хто із героїв є пригніченим? (Катря). 2) Чому вона потрапила у таку ситуацію? (Вона відрізняється від своїх однолітків – манерою одягатися, стилем поведінки, соціальним статусом родини і ін.). 3) Що можна було змінити у першій сцені? Чи могла Катря поводитись по-іншому? (Мова тіла Катрі і її реакції свідчать про високу уразливість дівчини: в неї психологічні та соціальні проблеми (тривожність, лякливість, низька самооцінка, беззахисність, депресивність, невміння спілкуватись з однокласниками, соціальне неблагополуччя). Такі ознаки приваблюють самозакоханих неврівноважених агресорів, якою є Віка, і провокують прояви насильства).

Програвання ситуації із заміною головного героя.

Повторне програвання сцени 2. Зустріч. Аналіз ситуації.

Модератор. Питання для аналізу із глядачами. 1) Як Ви вважаєте, Славко добре ставиться до Катрі? Чи свідчить його поведінка про любов, закоханість, просто дружнє ставлення або бажання підтримати дівчину? (Ні, її проблеми його не турбують, він навіть не хоче дослухати до кінця, а прикру для Катрі ситуацію повертає на користь собі – скористатись нею і «за ласку» трохи навчити тримати зброю й подарувати ножа. При цьому він знає, що Катря – неповнолітня, а «справжній ніж» – холодна зброя). 2) Катря із радістю погоджується вирішувати проблеми силовими методами? (Ні, але вона довіряє Славку, у якого закохана, і тому вагається). 3) Чи можна сказати, що володіння ножем, зокрема, ножовий бій – шкідлива справа? А якщо ні, то чому? (Звичайно, ні, ножовий бій – вид спорту, який дисциплінує, формує відчуття дистанції, розвиває морально-вольові якості, а також спритність, точність і витримку, допомагає керувати своїм станом і бути більш стійким до стресу. Але все це за умови, що людина є повнолітньою (а Катря – учениця школи), психічно врівноваженою із розвиненим самоконтролем (що не можна сказати про Катрю із її «комплексом жертви»), проходить навчання під керівництвом досвідченого тренера (Славко ж належить до маргінальних груп насе-

лення, для яких ніж – засіб з'ясування будь-якого конфлікту і спосіб самоствердитися) та, найголовніше, використовує ніж як засіб самооборони виключно у випадках, коли життю загрожує небезпека від озброєного нападника). 4) Що можна було змінити у другій сцені? Чи може Катря поставити такі питання Славкові, що ситуація із «навчанням» стане недоречною? (Так, для цього потрібно, по-перше, не погоджуватись «платити за навчання»; по-друге розпитати інших дорослих, яким Катря довіряє чи які викликають у неї повагу, про законність такої справи; по-третє, не брати до уваги насмішки з приводу «маминої доньки», адже за порадою до матері йдуть не лише маленькі діти, а й дорослі, досвідчені люди, що можуть посідати дуже високе соціальне становище, керувати людьми, володіти великими фінансовими статками, проте, при цьому вони потребують маминого слова, тепла й уваги. Щоправда, необхідно вміти підтримувати контакт із батьками, бути взаємно відвертими й чуйними у родинному середовищі. А чи такою є ситуація у Катрі?).

Програвання ситуації із заміною головного героя.

Повторне програвання сцени 3. Дім. Аналіз ситуації.

Модератор. Питання для аналізу із глядачами. 1) Яку проблему розкрито у третій сцені? (Стосунки батьків і підлітків, втрата довіри і взаємної поваги в родині). 2) На що сподівалась Катря, коли хотіла поговорити із мамою? (Катря розраховувала на мамину підтримку, однак, отримала безпідставні звинувачення, і це стало для неї додатковим стресом, що призвів до негативних для її майбутнього наслідків). 3) Якою була поведінка матері і чому? (Поведінка матері Катрі є агресивною по відношенню до дитини і свідчить про байдужість до її проблем, які їй здаються незначними у порівнянні із тими, що їй доводиться вирішувати. Мати не задоволена життям через низку причин, які пов'язані із переселенням, постійною перевтомою і відчуттям безвиході у ситуації із батьком та відсутністю допомоги з його боку). 4) Чи актуальними є проблеми матері Катрі для сучасного суспільства? (Так, її родина є прикладом сім'ї, що опинилася у складних життєвих обставинах, які викликані переселенням і характеризуються соціальною дезадаптованістю родини, зокрема, скрутним матеріальним станом і

проблемами психологічного характеру через зміну звичного способу життя й оточення, також ці складні життєві обставини пов'язані із надмірними психоемоційними навантаженнями внаслідок алкогольної залежності батька). 5) Чи могла ця ситуація вирішитись по-іншому? (Звичайно, оскільки мати і Катря є найближчими людьми, від якості стосунків між ними, сімейного мікроклімату залежить як доля всієї родини, так і доля окремих її членів. Важливо, щоб і мати, і Катря усвідомлювали, що всі проблеми в них спільні – і з переселенням, і з батьком, і з доньчиним шкільним та особистим життям. І тому бажано, щоб такі ситуації завжди вирішувались на ґрунті оптимального поєднання любові, поваги, доброзичливості, турботливості і взаємовимогливості). 6) Як із боку матері могла вирішитись ця ситуація? (Вислухати, а лише потім обговорити ситуацію із запізненням; не вдаватись до образ і підвищення голосу; звернути увагу на особисте життя доньки і намагатись тактовно розпитати; після образи Катрі зробити перший крок і поліпшити стосунки за спільною вечерею). 7) Отже, мати дівчини занадто «доведена» важкими умовами життя після переселення й великою відповідальністю за долю родини на чужому місці. Як сама Катря могла покращити ситуацію, внаслідок чого перебіг подій став би абсолютно іншим? (Бути більш чуйною до проблем матері й, повернувшись додому, у першу чергу, спитати матір про її стан та запропонувати допомогу; після претензій матері намагатись не відповідати образою на образу, а опанувати себе і зайнятись домашніми справами матері (наприклад, розігріти й подати вечерю, спробувати розрадити матір і поліпшити її настрій).

Програвання ситуації із заміною головного героя.

Повторне програвання сцени 4. Шкільний клас. Аналіз ситуації.

Модератор. Питання для аналізу із глядачами. 1) Чим закінчується наша вистава? (Фатальним для майбутнього вчинком Катрі, оскільки напад із холодною зброєю на неозброєну беззахисну людину є кримінальним злочином, тим більше, якщо напад міг призвести до тяжкого поранення чи вбивства, що могло стати реальністю, оскільки Катря поцілювала у шию Віки). 2). Якою була реакція класної керівнички, коли її ручку

знайшли у парті Катрі? Як бажано було б їй поводитись у цьому випадку? Пропонуємо варіанти. (Лариса Андріївна повірила одразу у «злочин» Катрі, оскільки в неї є упереджене ставлення до неї. Бажано було б швидко зупинити Віку і сказати, що вона упевнена у відсутності злодіїв у класі, а ручка, на її думку, була знайдена Катрею, і вона забула її віддати (при цьому обов'язково поговорити із Катрею наодинці); якщо б з'ясувалась провина Віки, домовитись із нею, що вона поверне усі речі, поставити їх до шафи й «випадково» побачити, наголошуючи потім, що їх знайшла прибиральниця; ні в якому разі не залишати «головного обвинувачувача» Віку із «злочинницею» Катрею наодинці, поки все не з'ясується; перш, ніж іти до директора, намагатись вирішити ситуацію «на місці» без навішування «ярлика невдахи» на і без того пригнічену дівчину, посилюючи її відчай; після виправдовувань Катрі намагатись вислухати, а не залякувати її негативними наслідками. Але найкраще не допускати таку ситуацію і бути більш уважною до шкільного життя своїх вихованців – і Катря, і Віка давно потребують професійної уваги психолога). 3). Чи вирішена проблема Катрі? Як вона мала себе повести? (Проблему не вирішено, оскільки Катря в усіх випадках діє як жертва, як пасивний учасник подій її життя, вона наважується на активність лише у випадку кульмінації, і те, що вона виявляє агресію й обирає насильницький спосіб вирішення конфлікту, лише остаточно виявляє її уразливість, що упродовж вистави підтверджується проявами тривожності й невпевненості у стосунках з однокласниками, інфантилізмом у взаєминах із коханим, відсутністю самоконтролю у спілкуванні із матір'ю та дівчатами, несвідомим наслідуванням дій Славка, невмінням гідно відстоювати свою позицію у родинному і шкільному середовищі. Катря у жодній ситуації не думає про наслідки своїх вчинків, а просто «пливе за течією». Дівчина має пам'ятати, що авторитет серед однолітків і гармонійні стосунки з дорослими є результатом продуманої відповідальної поведінки, позиції «дорослого» у критичних ситуаціях, а не «жертви обставин», а також постійного самовиховання. Якщо вона впевнена у своїй правоті (а, як ми бачимо за сценарієм, крадіжки на совісті Віки, що просто отримує порцію адреналіну, коли бере чужу річ), Катря

повинна звертатись по допомогу до інших дорослих (якщо із класним керівником контакт поки що не налагоджено), вміти впевнено й коректно обґрунтовувати свою непричетність до прикрих випадків).

Програвання ситуації із заміною головного героя.

Зворотний зв'язок. Інтерв'ю у глядачів про виставу й ті переживання, що вона викликала, про зміну ставлення до проблеми, якій був присвячений форум-театр.

2.2. В. Нечерда. Психологічна гра для підлітків «Відновлюємо гармонію разом» (за мотивами гри М. Битянової «Світ хаосу»)

Особливості гри

Запропонований сценарій не є закінченою грою, а лише «ігровою оболонкою». Гра використовується як певне обрамлення та виконує роль фону психологічної роботи, яка за своєю суттю може бути наближеною до тренінгової, іншими словами, бути цікавою і привабливою для підлітків, «захисним шаром» тренінгу з розвитку необхідних для них просоціальних якостей та навичок. Її наповнення визначається особливостями розвитку як колективу в цілому, так і окремих учнів, а також певними психолого-педагогічними завданнями.

Психологи і педагоги упродовж гри можуть отримати розлогий діагностичний матеріал. Працюючи у команді, учасники яскраво виявляють особливості міжособистісних взаємин та рольові позиції (навіть потенційні) підлітків у колективі.

Безсумнівною перевагою гри є те, що вона розрахована на продовження з іншими учасниками, тобто в ній можуть бути задіяні підлітки паралельних класів.

Виховний потенціал гри

Виховний потенціал запропонованої психологічної гри полягає у вирішенні низки завдань, важливих для формування просоціальної поведінки підлітків:

- учасники опиняються у ситуаціях, що потребують самостійного відповідального вирішення;

- сценарій створює умови для розвитку у підлітків навичок самопізнання й самооцінки, зокрема, рефлексії, самоконтролю та саморегуляції;

- в учасників з'являються можливості підкреслити значущість особистості кожного з них;

- гра пропонує ситуації, вирішення яких потребує від підлітків умінь ефективної колективної взаємодії.

Зміст і мета гри:

Під час гри учасники потрапляють у світ, зруйнований хаосом. Колись це місце називалося Світом Гармонії. Тут панували Любов, Краса, Добро, Гідність... Але, на жаль, цей час минув. Світ Гармонії зруйновано. Щоб відновити його, учасникам гри слід визначити для себе найвищі цінності та відтворити карту Світу. Символом того, що випробування пройдено, є елемент карти (пазл), на якому записано знайдені моральні цінності. Наприкінці гри пазли збираються і приклеюються на велику карту. Чим більше випробувань пройдено – тим більше пазлів одержали учасники. У тому випадку, якщо гра розрахована на кілька груп учнів, які змінюють одна одну, карта залишається незібраною.

Ігрова мета полягає у тому, щоб подолати перешкоди й зібрати якнайбільше пазлів.

Учасники гри: оптимальна кількість – від 15 до 25 осіб 13–15 років. Необхідно мінімум двоє ведучих, якими можуть бути психологи, педагоги, класні керівники, лідери учнівського самоврядування тощо.

Тривалість гри: 2 год.

Місце проведення: два приміщення, в одному з яких відбувається занурення у ситуацію, у другому – основні випробування.

Матеріали до проведення гри:

Необхідні матеріали: карта Зруйнованого світу (див. додаток 1); пазли; дерев'яне яйце; пляшка для записок; засоби для письма.

Бажані матеріали: свічки; костюми для ведучих; музичний супровід.

Сценарій

Вимикається світло, лунає тривожна музика. Учасники гри, тримаючись за руки, входять у затемнене приміщення, де

палають свічки. Їх зустрічають ведучі, одягнені в чорні балахони. Це – жерці зруйнованого Світу Гармонії, перетвореного нині у Світ Хаосу. Гравці стають навколо ведучих. На стіні – карта Зруйнованого світу (див. додаток 1).

Ведучий. Ви потрапили у світ, що зараз має назву «Світ Хаосу». Але колись цей край процвітав: тут була радість, звідусіль лунав веселий сміх, тварини і люди жили в гармонії і дружбі. Усі називали це місце «Світ Гармонії». Але сталося так, що люди втратили моральні цінності і життєві цілі. Світ був зруйнований. З того часу тут оселився Пан Хаос. Сміливі мандрівники приходять сюди для того, щоб повернути світу Гармонію. Але, на жаль, їхні спроби дотепер не увінчались успіхом. Ви бачите карту цього світу, вона й досі порожня.

(Якщо гра проводиться не перший раз і на карті вже є заповнений простір, лунає фраза: «Ви бачите карту цього світу, над нею працювали ті, хто приходив у цей світ до вас. Ними зроблено велику роботу, але на карті ще залишилось дуже багато порожніх місць»).

Ведучий. Світ чекає нових героїв, здатних стати на шлях боротьби з Хаосом. Чи згодні ви взяти участь у відновленні гармонії в цьому світі і пройти цим шляхом до кінця? Чи не забракне у вас сміливості? Я звертаюся до кожного.

(Учасники в індивідуальному порядку відповідають на запитання. Якщо знаходиться людина, що відмовляється від участі, вона виводиться з гри. Ведучий обговорює з учасниками ситуацію, що склалася).

Ведучий. Сталося так, що один (чи кілька) з вас, оцінивши ситуацію, не захотів (ли) продовжувати шлях. Але кожна людина неповторна, у кожній є щось особливе. Тому разом з нею (ними) ви втратили щось унікальне. Що ви відчуваєте у зв'язку з цим? Що змінилося в команді? Як ви впораетесь з цією втраченою?

(Увага! З цим учнем має бути проведена індивідуальна робота із з'ясування причин відмови від роботи у команді та нівелювання негативних емоційних наслідків).

Далі учасникам пропонується дати клятву тих, хто приходить у Світ Хаосу. Ведучий читає текст клятви (див. додаток 2). Гравці після кожного пункту повторюють вголос: «Клянемося»).

Ведучий. На вас чекають нелегкі випробування. Проте, перш, ніж ви вирушите у цю дорогу, ми хочемо знати, що дає вам впевненість у тому, що ви впораетесь з випробуваннями? Нехай кожний назве свою якість і якість вашої команди, які дають право стверджувати, що цей шлях ви пройдете й досягнете успіху.

(Учасники називають якості (наприклад: сміливість, спритність, товариськість, почуття гумору тощо). У випадку ускладнень можливе колективне обговорення чеснот кожної людини і групи в цілому).

Ведучий. Зараз ми ще раз переконалися у потужності потенціалу вашої команди. Але і труднощі на вас чекають суворі. Хаос занурюватиме вас у різні ситуації. Підсумок залежатиме від сміливості, рішучості і спритності кожного. Після успішно пройденого випробування ви одержуватимете елемент карти (пазл), на якому позначені вищі цінності, втрачені зруйнованим Світом Гармонії. Якщо ви не впораетесь з тим чи іншим завданням, цей елемент залишиться в руках слуг Хаосу.

У допомогу ви одержите талісман, символ Світу Гармонії – яйце. Людина, готова взяти на себе відповідальність за його збереження, має написати на ньому своє ім'я.

(Якщо гра проводиться не перший раз, лунає фраза: «На ньому написані імена всіх Зберігачів, які будь-коли доторкнулися до нього»).

Ведучий. Бережіть його. Слуги Хаосу полюють за цим талісманом. Якщо він пропаде, вам треба буде пройти ще суворіші випробування або ж назавжди залишитись у Світі Хаосу. Виберіть зі свого числа Зберігача.

(Учасники обирають Зберігача талісмана. Жерці урочисто вручають йому яйце і просять залишити на ньому свій підпис. Під час гри Зберігач може змінюватися, але кожен новий учасник, що взяв на себе відповідальність за талісман, пише своє ім'я на яйці).

Якщо талісман вдається вкрати у Зберігача, гра призупиняється. Учасникам ще раз потрібно довести, що вони володіють усіма необхідними якостями для продовження боротьби. Кожний має назвати свою якість і якості команди, які дозво-

ляють стверджувати, що місію щодо порятунку Світу від хаосу їм виконати під силу.

Якщо гра проводиться не перший раз, учасники одержують пляшку із записками тих, хто грав раніше).

Ведучий. Ті, хто пройшов цим шляхом до вас, залишили свої настанови. Прочитайте їх. Можливо, досвід попередників стане нам у пригоді.

(Гаснуть свічки. Лунає музика. Гравці, взявшись за руки, залишають це приміщення і переходять у наступне, де розгортаються основні події).

Під час випробування гравці одержують пазли із заздалегідь написаними якостями, що можуть виявити учасники, виконуючи завдання. Наприклад, якщо учасники розв'язували певне інтелектуальне завдання, на елементі карти може бути написано «високий інтелект». Якщо проходили через фізичні випробування – «велика сила» чи «надзвичайна витривалість». Якщо завдання було спрямоване на демонстрацію просоціальних якостей – на пазлі занотовується відповідна риса: «доброзичливість», «чуйність», «взаємодопомога», «товариськість». Однак, може виникнути ситуація, коли після закінчення завдання учасники одержують пазл без напису. У цьому випадку їм пропонується самостійно заповнити його та згадати, яка саме якість конкретної людини чи групи в цілому допомогла впоратися із завданням або подумати і написати, у чому полягав зміст цього випробування.

Якщо гравці не впорались із завданням, вони не одержують пазл. Після всіх випробувань гравці у повній темряві під звуки музики знов потрапляють до того самого приміщення, що й на початку гри. На стіні карта Зруйнованого світу).

Ведучий. Вам довелося витримати багато випробувань. На цьому важкому шляху були і перемоги, і поразки. Розкажіть про те, що запам'яталося вам найбільше, що здалося найважливішим.

(Учасники по черзі розповідають про враження від гри).

Ведучий. Ми підійшли до урочистого моменту. Ви маєте заповнити карту тими елементами, що зуміли здобути під час випробувань.

(Учасники приклеюють пазли до карти Зруйнованого світу).

Ведучий. Просимо Зберігача талісмана передати яйце на збереження жерцям Світу Гармонії.

Ви гідно впоралися з поставленими перед вами завданнями. Але, як бачите, на карті ще багато порожніх місць. Світ Гармонії, на жаль, ще не відновлено. Ми сподіваємося, що за вами придуть наступні хоробрі, що зможуть ризикнути й кинути виклик Світу Хаосу. Залишіть для них свої записи, що полегшать їхні випробування.

(Учасники одержують ручки й папір. Записки закорковуються у пляшку і передаються на збереження Жерцям Світу Гармонії).

Ведучий. На цьому ваше перебування у Світі Хаосу закінчено. Ви не можете далі залишатися тут. Ми просимо вас залишити цей Світ, але зберегти в пам'яті досвід, який ви одержали.

(Згасають свічки. Лунає музика. Учасники переходять до класу, де ще раз відбувається остаточне підбиття підсумків гри).

До уваги ведучого:

Ця гра набуває особливої гостроти, якщо дія розгортається у незвичайному приміщенні. Можна використовувати шкільний підвал, і в цьому випадку ігровими декораціями слугуватимуть самі стіни. Але його можна з успіхом замінити і будь-яким іншим приміщенням із затемненими вікнами і цікаво оформленим простором.

Перевагою також буде найменша кількість людей у школі. Простір гри не має нагадувати звичний світ, у якому живуть учасники, а школа під час канікул чи вихідних відрізняється від школи у розпал навчального дня.

Додаток 1

Клятва тих, хто входить у Світ Хаосу

«Ми, вступаючи до зруйнованого Хаосом світу, клянемося пройти шлях, що випав нам, до кінця та не зійти з цієї дороги на півшляху.

Ми докладемо усіх зусиль для того, щоб внести Порядок і Гармонію у Світ Хаосу.

Ми збережемо нашу єдність, залишимося вірними нашій дружбі, не залишимо друга в біді».

Література:

1. Битянова, М. Р. (Ред.), Азарова, Т. В., Барчук, О. И., Беглова, Т. В., Королева, Е. Г., & Пяткова, О. М. (2011). *Практикум по психологическим играм с детьми и подростками*. Санкт-Петербург: Питер.

2.3. В. Кириченко. Сторітелінг «Бумеранг добра»

Сторітелінг – це незнайома назва одного з найбільш традиційних варіантів здійснення виховного впливу – виховання через повчальні розповіді. Однак, для того, щоб зацікавити підлітків виховною бесідою, вона повинна бути як мінімум добре й логічно структурована, а як максимум – ефектно й емоційно подана. І перше, і друге забезпечує сторітелінгу («смачна суміш»), оскільки він об'єднує традиційну розповідь, її візуалізацію у вигляді фотознімків чи коміксів та сучасні інструменти онлайн-навчання.

В ідеалі розповідь не потрібно створювати з нуля у кожному класі. Розповіді, апробовані в одному середовищі, можна повторно застосовувати та тлумачити в іншому місці, а сюжетна лінія може бути використана для створення взаємодії і залучення до будь-якої дискусії.

- Сторітелінг – це залучення до канви етичної бесіди сюжетного оповідання з персонажами, які зображено яскраво та емоційно.
- Сторітелінг як одна з форм мотивації допомагає зацікавити підлітків певним видом діяльності чи прикладом поведінки.

• Сторітелінг, крім традиційного усного оповідання, припускає використання сучасних цифрових ресурсів, які дозволяють підліткам самостійно створювати візуальний ряд до оповідки. Наприклад, <http://www.edutainme.ru/post/6-servisov-i-prilozheniy-dlya-sozdaniya-komiksov/>

Використовуючи сторітелінг, педагог має:

✓ враховувати вік і склад учнівської аудиторії (віросповідання, народні традиції, місцеві особливості тощо) при доборі оповідок;

✓ організувати рефлексію почутого і проводити паралелі між сюжетною лінією та реальними подіями з життя учнів (Що найбільше запам'яталося? Які емоції ви відчували? До чого нас спонукає ця оповідка? Чи можемо ми провести аналогії з життям нашого класу? Які саме?);

✓ обов'язково вибудовувати «позитивну перспективу» в обговоренні;

✓ створювати умови для самостійного формулювання учнями підсумкових висновків (Садкіна, 2016).

Бумеранг добра

(взято з

http://psychologis.com.ua/shotlandskiy_fermer_i_ego_syn.htm)

(Адаптація В. Кириченко)

Ця оповідка про те, наскільки важливо вміти мудро і правильно чинити у будь-якій життєвій ситуації, бо ми ніколи не знаємо, до чого призведе той чи інший наш вчинок.

Пам'ятаймо завжди, що у Всесвіті існує закон, який зветься «законом бумеранга»: усе, що ми робимо, рано чи пізно повертається до нас, хоча й вже в іншому вигляді.

* * *

На початку двадцятого століття один шотландський фермер проходив повз болотисту місцевість, повертаючись додому. Раптом він почув крики про допомогу. Фермер одразу побіг на крик і побачив хлопчика, якого засмоктувало у страшну безодню болота. У відчаї він кричав і намагався вибратися із трясовини, але кожен рух лише погіршував його становище.

Фермер швидко зрубав товстий сук, обережно наблизився і простягнув рятівну гілку хлопчику. Коли той опинився у безпечному місці, фермер запропонував йому піти до свого будинку, щоб заспокоїтися, висушитися і зігрітися. «Ні-ні, – похитав головою той, – на мене чекає тато. Він дуже хвилюється, напевно». Хлопчик із вдячністю подивився в очі своєму рятівникові та втік.

Вранці фермер побачив, що до його будинку під'їхала багата карета, з якої вийшов джентльмен у коштовному вбранні і запитав: «Це Ви вчора рятували життя моєму синові?». «Так, я», – відповів фермер. «Скільки я Вам винен?» – спитав той. «Не ображайте мене, пане, – відповів фермер, – Ви мені нічого не винні, тому що я вчинив так, як повинна була зробити будь-яка нормальна людина». Відвідувач наполягав, що хоче неодмінно віддячити фермеру, адже той рятував найдорожче, що в нього є, – його сина. Але фермер не захотів продовжувати розмову та вирішив піти.

Раптом на ганок вискочив син фермера. Заможний гість запропонував фермерові взяти його сина з собою до Лондона й оплатити його навчання. «Якщо він так само шляхетний, як і його батько, – сказав багатій, – то ні Ви, ні я ніколи не будемо шкодувати про це рішення».

Минуло кілька років. Син фермера закінчив школу, потім медичний університет, і незабаром його ім'я стало всесвітньо відомим іменем людини, що відкрила пеніцилін. Його звали Олександр Флемінг.

Перед самою війною син того самого багатого джентльмена потрапив в одну з багатих лондонських клінік з важкою формою запалення легенів. На цей раз його життя рятував пеніцилін, відкритий Олександром Флемінгом.

Залишається лише додати, що багатим джентльменом, який дав освіту Флемінгу, був Рендольф Черчилль. А його сина звали Вінстон Черчилль, який згодом став прем'єр-міністром Англії.

Ймовірно, саме під впливом згадок про цей випадок, Вінстон Черчилль любив повторювати: «Зроблене тобою до тебе ж і повернеться».

Література

1. Садкіна В. І. (2016). *Маленькі секрети учительського успіху. Навчаємо з радістю*. Харків : Вид. група «Основа».
2. Оповідка «Бумеранг добра» Режим доступу: http://psychologism.com.ua/shotlandskiy_fermer_i_ego_syn.htm

2.4. І. Гарбузюк. Коментована добірка відеоматеріалів щодо проблематики просоціальної поведінки

Підлітки «цифрового покоління» звикли пізнавати світ через рекламні ролики, різнокольорові дисплеї моніторів комп'ютерів, планшетів чи смартфонів. Їх сприйняття дійсності кліпове, орієнтоване на яскравість, динамічність, виразність, лаконічність. Викликати їхню зацікавленість певною темою чи проблемою можна лише у тому випадку, коли дійство перетвориться на «суцільний нерв» і буде неодмінно передбачати інтерактив. Саме тому використання відеороликів, анімаційних фільмів у вихованні просоціальних якостей особистості (доброзичливість, довіра, емпатійність, альтруїстичність, толерантність) вбачається науковцями дуже доречним (Кириченко, & Нечерда, 2019).

Відеоролики можна використовувати для популяризації знань просоціальної спрямованості, часто з просвітницькою метою. Сучасний рівень розвитку цифрових відео-технологій дозволяє зробити досить якісне відео за допомогою аматорської відеокамери і навіть недорогого фотоапарату чи телефону, тому можна сміливо пропонувати підліткам зняти власне відео на актуальну тематику.

Не меншим ефектом володіють *анімаційні фільми*. Маються на увазі улюблені всіма поколіннями мультиплікаційні фільми. Звісно, зробити аматорську анімацію дуже і дуже складно, але

можливо і цікаво. А можна використовувати уже знайомі мультфільми, знаходячи їх на тематичних Інтернет-ресурсах.

По завершенню перегляду роликів чи фільмів важливо організувати рефлексію учасників, бо самоаналіз діяльності та її результатів – найбільш ціннісний момент у процесі виховної взаємодії. Зараз загальноприйнятною вважають наступну класифікацію, засновану на функціональних відмінностях:

- *рефлексія настрою та емоційного стану* (Які емоції ви відчували під час перегляду? Що найбільше вразило?);
- *рефлексія змісту інформації* (Що нового ви дізналися? Що найбільше запам'яталося? Чому?);
- *рефлексія діяльності* (Які вчинки героїв вам сподобалися? Які вчинки викликали осуд чи роздратування? Як би вчинили ви самі у схожій ситуації?)

Рефлексію можна здійснювати як усно (прийоми «Пригадай і розкажи», «Комплімент-похвала», «Рефлексивна мішень», «Світлофор», «Східці успіху», «Плюс-мінус-цікаво»), так і письмово (прийоми «Незакінчене речення», «Есей», «Бортовий журнал», «Щоденник», «Синквейн», «SMS-ка товаришу», мінілисти «Моє послання світу» тощо).

QR-код (англ. quick response – швидкий відгук) – двовимірний штрих-код, в якому можна зашифрувати інформацію, а саме: гіперпосилання, візитку, смс-повідомлення, звичайний текст, електронну пошту чи навіть географічні координати. Зашифрувати інформацію можна за допомогою безкоштовних онлайн-ресурсів за лічені секунди і зберегти код у зручному форматі. Сканувати (розшифровувати) такі коди можна за допомогою спеціальних програм на смартфоні, або ж використовуючи додатковий функціонал інших програм (до прикладу, Viber).

Така подача інформації має свої переваги, а саме:

- урізноманітнить будь-яку публікацію;
- не потрібно вручну вводити довгі посилання;
- краще один раз побачити, ніж сто разів почути. Тому, якщо є можливість зробити медіа-супровід виступу, уроку, тренінгу, посібника, – цей інструмент незамінний.

Література:

1. Кириченко, В.І., & Нечерда, В.Б. (2019). Зміст і технології фо-

рмування просоціальної поведінки учнів. *Управління освітою*, 11 (407), 30–32.

2. На урок. Тренди освіти: як використовувати QR-коди у навчанні. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/trendi-osviti-yak-vikoristovuvati-qr-kodi-u-navchanni>

Пропонована добірка відеоматеріалів

Акуратна історія

У мультфільмі в доступній формі пояснюється, чому потрібно себе обережно поводити з дітьми з рідкісними захворюваннями.

Гидке каченя

Казка, за допомогою якої можна пояснити дітям такі явища, як дискримінація й булінг.

Добро повертається

Відео мотивує на добрі справи, спонукає до проявів підтримки одне одного.

Допомога

У мультфільмі проілюстровано, як може змінитися життя на краще, якщо допомагати іншим.

Жив собі чорний кіт

Люди часто ставляться до інших упереджено, через різні відмінності: зовнішність, уподобання, віросповідання... Таке ставлення нерідко породжує дискримінацію. У мультфільмі на прикладі чорного kota показано, як почуваються жертви дискримінації.

Забери мене додому

Мультфільм про те, що добрий характер набагато важливіший гарної зовнішності.

Командна робота

Короткі анімаційні ролики про командну роботу. Навіть у тваринному світі кооперація допомагає вижити.

Камінь, ножиці, папір

Герої відомої дитячої гри об'єдналися, щоб захистити слабшого товариша від булерів.

Про Діму

Діти віддзеркалюють ставлення батьків до тих чи інших явищ. У мультфільмі зображено приклади пояснень дитині, хто такі діти з особливими потребами та як до них необхідно ставитися.

Добродія

Скрайбінг під гаслом: «Поділися добром свого серця з братами нашими меншими!». Відео створили учні Криворізького ЗЗСО № 105.

Людина з черги

Соціальна реклама показує, як добра справа може відгукнутися навіть за десятки років.

Емпатія і співчуття

В анімаційному ролику коротко й чітко пояснюється різниця між емпатією і співчуттям.

Революція людських стосунків. Емпатія

Скрайб-відео про те, що таке емпатія і чому вона настільки важлива для самореалізації особистості.

Мотузки

Мультфільм створено, щоб привернути увагу суспільства до важливості інклюзивної освіти.

Рай і пекло

Іноді, щоб змінити на краще своє життя, потрібно допомогти іншому. Анімована притча, як наші вчинки перетворюють світ довкола нас.

Скарлет

Бачити промінь світла у суцільній темряві – вміння, яке можна набути. Мультфільм про те, як одна подія в житті може змінити наше ставлення до цілого світу.

Тамара

Мультфільм про глуху дівчинку, яка мріє танцювати. І їй це вдається, адже вона чує музику серцем.

Разом творимо добро

Приєднуйтеся до нашої групи у Facebook. Черпайте ідеї та діліться власними заради благополуччя наших дітей.

2.5. І. Гарбузюк. Освітній комікс «Яблушка і літо» (за мотивами оповідання В. Сухомлинського)

Комікс – це послідовність малюнків із короткими текстами, які утворюють розповідь. В Україні комікси досі асоціюються швидше із розважальним контентом, натомість у Сполучених Штатах Америки, Великій Британії, Японії, Кореї та деяких інших країнах вже оцінили їхній потенціал у вихованні сучасних дітей та підлітків, життєдіяльність яких характеризується щоденним переглядом величезних масивів інформації (Садкіна, 2016). Навіть скорочені версії робіт класиків їм здаються непідсильними для ознайомлення, оскільки вони, як споживачі, віддають перевагу контенту, який можна описати правилом «менше тексту – більше наочності».

Як же осучаснити виховну роботу із використанням духовно-моральних перлин вітчизняної й світової літератури? Саме

тут стає у нагоді ефективний і привабливий за формою інструмент педагога-виховника – освітній комікс, як своєрідна адаптація класичних творів для сучасних підлітків.

Для зацікавленості такою роботою, дітям можна спочатку запропонувати створити комікс за мотивами улюбленого фільму, а вже потім просити їх прочитати певний твір і створити на його основі комікс.

Для використання коміксів у виховній роботі педагогу треба:

- чітко визначитися із твором, який він вирішив адаптувати;
- засвоїти звичайне програмне забезпечення Microsoft, адже вставити зображення, відредагувати його та додати текст можна у PowerPoint, Word, Paint...;

- використовувати он-лайн інструменти для вироблення дійсно якісного продукту, бо демоверсія навряд чи задовольнить педагогів, вимогливих до художнього й змістовного наповнення;

- не перенасичувати дітей коміксами, в усьому має бути міра;
- пам'ятати, що комікс – це лише інструмент задля досягнення освітньої чи виховної мети.

Яблунька і літо

(За мотивами оповідання Василя Сухомлинського «Яблунька і літо»)

Мишко і Юрко навесні
посадили яблуньку.

Мишко жив далеченько від школи.

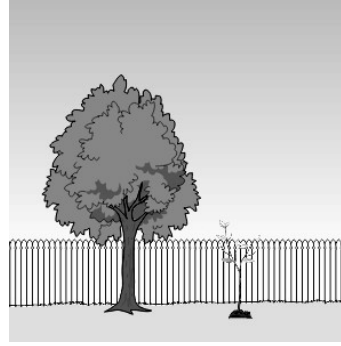
Настала черга Юрка
поливати.

Минали дні, а яблуньку ніхто не поливав...

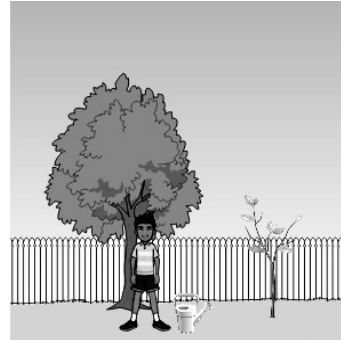
Андрійко щодня ходив до школи годувати рибок.

Почав Андрійко щодня поливати яблуньку. Росла вона і зеленіла...

Настало 1 вересня.

Тобачили хлопчики, що яблунька зеленіє і засоромилися. Бо кожен думав, що то його друг поливав.

Комікс створений за допомогою інтернет-ресурсу Pixton

Після ознайомлення із коміксом особливо зацікавлені можуть вирішити прочитати повну версію твору:

Юрко й Мишко весною посадили біля школи яблуньку. І домовились: на канікулах будуть приходити до школи і поливати її. Сьогодні поливатиме Юрко, завтра – Мишко, потім знов Юрко, потім Мишко. Ростиме собі яблунька – сил набиратиметься. Настали канікули.

«Сьогодні мені поливати яблуньку, – подумав Юрко. – Та хіба їй що станеться, як один день не полити? Завтра прийде Мишко й поллє...»

Настав Мишків день. Далеченько жив Мишко від школи. Він собі й подумав: «Учора ж поливав яблуньку Юрко.. Нічого їй не станеться, як один день не полити. Завтра знову Юрків день, він трохи ближче від школи живе, хай собі й поливає».

Минали дні, Юрко надіявся на Мишка, а Мишко на Юрка.

Кілька днів ніхто яблуньку не поливав.

А щодня приходив до школи маленький Андрійко. Він годував рибку у шкільному акваріумі. Бачить хлопчик: ніхто яблуньки не поливає, ось-ось засохне. Він і став її щодня напувати. Зеленіє яблунька, сил набирається.

От і перше вересня. Прийшли діти до школи. Не терпиться Юркові взнати: а чи поливав Мишко? І Мишкові хочеться дізнатися: чи Юрко поливав?

Пішли хлопці до яблуньки. Ідуть і мовчать. А як побачили, що вона зеленіє, то засоромились і потупились у землю. Бо кожен подумав: це ж тільки я не поливав, а товариш мій поливав.

Так і стояли хлопці перед яблунькою, схиливши голови, аж поки не пролунав дзвінок.

Література:

1. Сухомлинський, В.О. (2017). *Вогнегривий коник*: Казки. Причті. Оповідання. Київ: Видавництво «Знання».
2. Садкіна, В. І. (2016). *Маленькі секрети учительського успіху*. Навчаємо з радістю. Харків: Вид. група «Основа».
3. Pixton Comics Inc (2019). Available at <https://www.pixton.com/>

2.6. Т. Тарасова. Сценарій квесту «Об'єднані Україною» (для підлітків 12-14 років)

Безумно діяти по-старому і чекати нових результатів
(А. Ейнштейн)

Особливу ефективність у роботі з підлітками вразливих категорій довели квест-ігри (від англ. *quest* – пошук пригод) або станційні ігри чи гра-експрес. Квест-гра – це спеціально організована діяльність з метою максимального розкриття можливостей підлітка в умовах необхідності прийняття швидких і адекватних рішень; опрацювання командних компетенцій; формування комунікативних якостей; розвитку впевненості у власних силах; підняття особистісної самооцінки. Квест сприяє формуванню цінностей просоціальної особистості підлітків уразливих категорій, є способом організації цікавої події та змістовного дозвілля у сучасному інтерактивному форматі, добрим чинником мотивації до участі у благодійній діяльності.

Виховний потенціал квест-гри полягає в тому, що вона сприяє самоствердженню та самовираженню підлітків уразливих категорій; корекції їх знань, умінь та навичок, розвитку різноманітних здібностей: організаторських, комунікативних, командної діяльності; допомагає уникнути самотності, перебороти страхи і невпевненість у своїх силах; у добровільній співпраці відчувати себе лідером, активним, відповідальним її творцем.

Готуючи квест-гру, необхідно:

- чітко визначити мету; створити «раду справи», розробити умови проведення гри; розподілити обов'язки, ролі;
- лаконічно сформулювати правила та інструкції для учасників гри;
- дібрати відповідні завдання (інтелектуальні, пошукові, ігрові тощо);
- визначитись із кількістю Станцій, й, відповідно, із часом, який затратить команда: «найшвидша» та «найповільніша»;
- підготувати інвентар (реквізит, що залежить від пропонуванних «історій» учасникам команди); роздатковий матеріал: текст завдань, маршрутні карти із зазначенням старту і фінішу; ігровий майданчик, враховуючи специфіку способів переміщення між Станціями: пішохідний, комбінований, екстремальний;

- потурбуватися про призи для відзначення команди (символічні: грамоти, сувенірна продукція чи більш коштовні: книги тощо); запрошення суддів із числа учнів, батьків, партнерів закладу освіти; музичне та наочне оформлення заходу та розміщення команд, вболівальників, гостей.

Для підлітків 12-14 років пропонується простіший з точки зору організації лінійний вид квесту – «ланцюжок», коли виконання одного завдання надає право на отримання наступного.

Мета: розвиток навичок асертивності, піклувального мислення, уміння узагальнювати, систематизувати і застосовувати отримані знання; формувати комунікативну та командну компетентності, просоціальну поведінку підлітків.

Організаційні умови проведення квест-гри. На кожній Станції учасники команди вибирають лідера-керівника, який сприяє виконанню завдання і надсилає повідомлення на вайбер. Таким чином команда отримує право руху на іншу Станцію. За бажанням членів команди і «вільним» часом можливе виконання розважальних завдань: фото у соцмережі перебігу діяльності команди на Станціях тощо.

Відповідальні по 3 особи на кожній Станції (учні класу, педагогоги, представники творчої інтелігенції, батьківської громади, учасники АТО) оцінюють відповіді, фіксуючи бали у бланку маршрутного листа. За правильну відповідь ставлять 10 балів; за 50% виконаних завдань – 5 балів; 60% – 6 балів і т. д. Додатково визначається індивідуальний внесок керівника-лідера від 1 до 5 балів.

Перемагає команда, яка найшвидше приходить до фінішу і набирає найбільше балів.

Технологічна карта гри

	Етапи гри	Станції	Обладнання	Час
I	<i>Підготовчий</i>		правила та інструкції для учасників; сліди паперові, роздатковий матеріал; Абетка побажань; таблички з написом «7, 10, 15, 20» хвилин; вказівники назв Станцій; бланк маршрутного листа	
II	<i>Планування</i>			

		«Державницька»	текстовий матеріал із завданнями (Гімн України, вірш Л. Забашти); аркуші А-4, ручки	7 хв.
		«Діагностична»	текстовий матеріал із завданнями (фрагмент «Молитви...») О. Кониського), аркуші А-4, ручки	10 хв.
		«Словозброя»	паперові сліди, аркуші А-4, текст висловів, фломастери	10 хв.
		«Світоглядна»	текстовий матеріал із завданнями	10 хв.
		«Історична»	текстовий матеріал із завданнями	15 хв.
		«Кулінарна»	аркуші А-4, кольорові олівці, фломастери, клей, ножиці	7 хв.
		«Ніхто не ділить хай народу, бо не поділиться народ»	текстовий матеріал із завданнями, аркуші А-4, фломастери, ручки	10 хв.
		«Театральна»	текстовий матеріал із завданнями (байка Л. Глібова «Лєбідь, Рак і Щука», букви «Г», «Л», «І», «Б», «О», «В»), ножиці, аркуші А-4, ручки, фломастери, скотч, клей	15 хв.
		«Етикет спілкування»	тексти завдань, аркуші А-4, ручки	10 хв.
		«Портретна»	аркуші А-4, ручки, клей, фломастери	15 хв.
		«Шифрограма»	текстовий матеріал до шифрограми, аркуші А-4, ручки, фломастери	15 хв.
III	Основний		<i>проведення квест-гри</i>	
IV	Заключний	«Підсумково-нагородна»	Абетка побажань, ручки, подарунки	20 хв.

Ключ-пропуск до наступних етапів
(перелік правильних відповідей)

№\ №	Назва Станції	Правильні відповіді	Ключ-пропуск
	«Державницька»	1. Доля; положим; всміхнеться, дід Дніпро зрадіє; покажем, що ми, браття; завзяття, праця щира; піснь гучна розляже; України слава стане; 2. Добро, велика любов, повага, ласка, уміння співчувати, захистити; добро творити	абетка
	«Діагностична»	1. Цитування віршів 2. Коментар	Українською
	«Слово-зброя»	1. Сійте зерна любові й милосердя; Завжди піклуйтеся про людей і братів наших менших! 2. Доброчинна діяльність; соціально значуща діяльність	натхненно
	«Світоглядна»	1.1. Князь Костянтин Острозький; 1.2. Петро Яцик; 2. Прізвища волонтерів-доброчинців	тому, що наша
	«Історична»	А) Нестор-літописець – автор першої пам’ятки слов’янської культури «Повісті врем’яних літ»; 9 листопада щорічно відзначаються дві важливих дати: пам’ять про Нестора-Літописця і День української писемності та мови; Б) Петро Порошенко;	із Ангела
	«Кулінарна»	1. Галушки, вареники, гречаники, сочники, шулики, потапці, млинчики; 2. Борщ.	розмовляти
	«Ніхто не ділить хай народу, бо не	1. Волонтер; 2. Волонтер – доброзичливий,	від А до Я

	<i>поділиться народ»</i>	щирий, безкорисний, захисник, альтруїст тощо; 3.1. Меценат; 3.2. толерантний	
	<i>«Театральна»</i>	1. Інсценізація байки; 2. 808 «Г»; 402 «Л»; 274 «І»; 165 «Б»; 101 «О»; 62 «В», Л. Глібов «Лебідь, Рак і Щука»	починається
	<i>«Етикет спілкування»</i>	1. Допомогти, врятувати, утішити, підтримати, співчувати, розрадити, поділитися, піклуватися, захистити; 2. Поради для уникнення конфлікту	мовою
	<i>«Портретна»</i>	1. Коментар; 2. Складання портрету підлітка із просоціальною поведінкою	Янголом
	<i>«Шифрограмна»</i>	1.1. Українською 1.2. мовою 1.3. розмовляти 1.4. натхненно 1.5. тому, що наша 1.6. абетка 1.7. починається 1.8. із Ангела 1.9. та закінчується 1.10. Янголом 1.11. від А до Я. 2. Формула квест-гри: №П+ЗСМАВ *3*ДАК-АН	та закінчується
	<i>«Підсумково-нагородна»</i>	1. Рефлексія гри; вручення Абетки, побажання учасникам квест-гри, прізів членам команди-переможцю	

Шифрограма ключового повідомлення

Українською |мовою |розмовляти |натхненно |тому, що наша |абетка |починається |із Ангела |та закінчується |Янголом, |від А до Я (І. Малкович).

Бланк маршрутного листа (змінюємо для команд Станції на маршруті, окрім останніх трьох).

№ №	ПІБ учасника квесту	Назва станції	Бал інд.	Бал заг.	Час	Примітка суддів
1.		«Державницька»				
2.		«Діагностична»				
3.		«Слово-зброя»				
4.		«Світоглядна»				
5.		«Історична»				
6.		«Кулінарна»				
7.		«Ніхто не ділить хай народу, бо не поділиться народ»				
8.		«Театральна»				
9.		«Етикет спілкування»				
10.		«Портретна»				
11.		«Шифрограмна»				
12.		«Підсумково-нагородна»				
	Загальні бали, час					

Ведуча. Вітаю всіх учасників квесту-гри. До нас із глибини віків звернувся охоронець історії, традицій Допомоги, Любові Нестор-Літописець: поганці із Планети Яісор мають злі наміри, вони прагнуть посварити, роз'єднати наш народ. Але їм на заваді стоїте Ви, дружні вартові Добра. Ви вмієте спільно вирішувати суперечності, взаємодіяти, щиро радіти, дружити, піклуватися. Закликаю Вас згуртуватися і наблизити перемогу Добра і Дружби.

Успіх – залежить від вас!

Повідомлення з вайберу: Шукайте завдання при вході до приміщення школи!

СТАНЦІЯ «Державницька»

Завдання 1. Допишіть пропущені слова у тексті Гімну.

Ще не вмерли України ні слава, ні воля.

Ще нам, браття українці, усміхнеться

Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,

Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Душу й тіло ми ... за нашу свободу,

І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,

В ріднім краю панувати не дамо нікому;

Чорне море ще

Ще у нашій Україні доленька наспіє.

Душу, тіло ми положим за нашу свободу,

І ...,, ..., козацького роду.

А ..., свого ще докаже,

Ще ся волі в Україні,

За Карпати відоб'ється, згмонить степами,

... поміж ворогами.

Душу, тіло ми положим за нашу свободу,

І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Завдання 2. Уважно прочитайте вірш Л. Забашти. Визначте ключові слова, що характеризують просоціальну поведінку особистості.

Людина починається з добра,

Із ласки і великої любові!

Із батьківської хати і двора,

З поваги, що звучить у кожному слові.

Людина починається з добра,

З уміння співчувати, захистити,

Бо ми прийшли у світ Добро творити,

Людина починається з добра.

Ця істина, як світ, така стара,

А й досі на добро нас надихає.

Повідомлення з вайберу: Ви, молодці, отримуєте частину повідомлення: «*абетка*».

Шукайте наступне завдання серед шаф з книгами, на першій полиці, 7-а книга ліворуч (*бібліотека*).

СТАНЦІЯ «Діагностична»

Завдання 1. Прочитуйте вірші про Україну, її нескорений і волелюбний, і мирний народ (не менше 3 віршів).

Повідомлення з вайберу: Ви впевнено дієте, отримайте частину повідомлення: «Українською». Ідіть за слідами! (*паперові сліди ведуть у роздягальню*).

СТАНЦІЯ «Слово-зброя»

Завдання 1. Запишіть 5-6 правил (закликів, гасел) доброти, вживаючи дієслова у наказовому способі.

Завдання 2. Користуючись народними висловами, в яких мова йде про хороший учинок, властивий людській природі, назвіть цей вид діяльності людини.

Добра справа не горить, не тоне.

Добре діло примножує добро.

Добра людина добра і вчить.

Повідомлення з вайберу: Вітаю! У Вас частина повідомлення: «натхненно».

Успіху вам на Станції, де на вас чекають девайси (*комп'ютерний клас*).

СТАНЦІЯ «Світоглядна»

Завдання 1. Меценатство або безкорислива допомога має давню історію, починаючи з часів Київської Русі.

1.1. Хто із роду відомих князів збудував шпиталь, школи, друкарню, Острозьку Академію?

1.2. Засновник (2000) Міжнародного конкурсу знавців української мови, Почесний президент Інституту українських студій Гарвардського університету (США)?

Завдання 2. Назвіть прізвища сучасних волонтерів-доброчинців (мінімум – 2, максимум – 5)?

Повідомлення з вайберу: Чудово! Ви отримуєте частину повідомлення: «тому, що наша».

Назва наступної Станції асоціюється із висловом видатного вченого, хірурга-кардіолога М. Амосова «Історія – наші корені. Без них неможливе життя сьогодні і в майбутньому» – (*кабінет історії*).

СТАНЦІЯ «Історична»

А) Хто такий Нестор-літописець, які свята, пов'язані з його ім'ям, ми відзначаємо?

Б) З чікими іменами пов'язано надання Томосу про автокефалію Православній Церкві України – духовної незалежності України (2019 р.)?

Повідомлення з вайберу: Ви злагоджено працюєте, цінуєте минуле і сьогоднішнє, отримуєте частину повідомлення: *«із Ангела»*.

Українці – прадавній хліборобський народ, тому і традиційна кулінарна культура ґрунтується на цінностях праці та шануванні хліба. У відповідному приміщенні, у правому кутку на підвіконні, у володіннях «пана Алое», – Станція (*їдальня, буфет*).

СТАНЦІЯ «Кулінарна»

Завдання 1. Назвіть традиційні хлібні страви і борошняні вироби?

Завдання 2. Намалуйте страву, яка для української родини є символом достатку, працьовитості, турботи про здоров'я кожного члена сім'ї.

Повідомлення з вайберу: Ви начитані, спільно вирішуєте завдання, отримуєте частину повідомлення: *«розмовляти»*.

Констатуємо рівень командної роботи і чекаємо в кабінеті Станції філології та словесності (*кабінет української мови та літератури*).

СТАНЦІЯ «Ніхто не ділить хай народу, бо не поділиться народ»

Завдання 1. «Волонтерство» (волонтер, волонтерська діяльність) означає у французькій мові *volontaire* – доброволець; із латини: *voluntarius, voluntas* – вільне волевиявлення та *volo* – бажання, намір, сформулюйте визначення терміну в українській мові.

Завдання 2. Складіть «тематичну павутинку» із словом «волонтер».

Завдання 3. До наведених слів доберіть іншомовні відповідники:

Покровитель, заступник, добродійник, добродієць – ?

Терпимий; поблажливий до думок, поглядів, вірувань; неупереджений;

доброзичливий; невимогливий; вибачливий; милостивий, відкритий – ?

Повідомлення з вайберу: Ви розумні й доброзичливі, тому отримуєте частину повідомлення: *«від А до Я»*.

Мельпомена (муза трагедії), Талія (муза комедії) і Терпсихора (муза танців) чекають на Вас у *(актовий зал)*.

СТАНЦІЯ «Театральна»

Завдання 1. Уважно прочитайте і проінсценуйте головну ідею байки.

У товаристві лад – усяк тому радіє;
Дурне безладдя лихо діє.
І діло, як на гріх,
Не діло – тільки сміх.
Колись-то Лебідь, Рак та Щука
Приставить хуру узялись.
От троє разом запряглись,
Смикнулись – катма ходу...
Що за морока? Що робить?
Ай не велика, бачся, штука,-
Так Лебідь рветься підлетіть,
Рак упирається, а Щука тягне в воду.
Хто винен з них, хто – ні – судить не нам,
Та тільки хура й досі там.

Завдання 2. Виконання математичної дії допоможе з'ясувати автора байки, бо отримане число відповідає літері української абетки.

$$754:2+25 = \quad (146+359):5 = \quad (124-69)\times 3 =$$

$$111+693 = \quad 11+459:9 = \quad 267\times 1+35:5 =$$

$$11+459:9 =$$

Повідомлення з вайберу: Ви умієте працювати командою, допомагати, отримуєте наступну частину повідомлення: *«починається»*.

Час спливає! Терміново рушайте до «евакуаційного виходу з будівлі», знайдіть конверт із завданням.

СТАНЦІЯ «Етикет спілкування»

Завдання 1. Доберіть дієслова, які асоціюються із словосполученням «робити добро».

Завдання 2. Напишіть декілька порад, рекомендацій підліткові, щоб уникнути конфлікту з однокласниками.

Повідомлення з вайберу: Чудово! Отримуєте частину повідомлення: «*мовою*».

Повідомлення: Наступні питання чекають на Вас там, де мешкають Евтерпа (муза лірики), Ерато (муза пісні) та Кліо (муза історії) – (*актовий зал*).

СТАНЦІЯ «Портретна»

Завдання 1. Прокоментуйте вислів «Настанов багатим» з «Ізборника Святослава»: «Якщо хочеш від усіх пошану мати, будь сам для всіх добродійцем».

Завдання 2. Складіть портрет підлітка з просоціальною поведінкою у вигляді дерева з листям за матеріалами виконаних завдань на Станціях.

Повідомлення з вайберу: Молодці! Ви робите добрі справи, тому і отримуєте частину повідомлення: «*Янголом*».

СТАНЦІЯ «Шифрограма»

Завдання 1. Складіть шифрограму з частинок повідомлень, отриманий вислів надішліть на вайбер Ведучого.

1. На першість вказує правопис;
2. логічно випливає із першого, бо є крилатим висловом;
3. доповніть синонімічний ряд: говорити, балакати, бубніти,...;
4. прислівник;
5. складний сполучник +;
6. «основні відомості з науки, найпростіші положення чогонебудь»;
7. зворотна дієслова від – «початок»;
8. перша буква алфавіту;
9. дієслово, що означає «кінець»;
10. християни вважають, що кожна людина має свого...;
11. продовжіть вислів «Все починається від та ...».

Завдання 2. Із слів: Пошук, Дружба, Підтримка, Піклування, Пригоди, Перемога, Приз, Співпраця, Мислення, Аналіз, Азарт, Відповідальність, Добровільність, Діагностика, Добродійність, Активність, Ануте (прим. авт. - *спонукання, заохочення до дії*), Комунікабельність, Кмітливість, Командність, Апатія, Нудьга та інші – складіть на аркушах А-4 формулу квест-гри.

Повідомлення з вайберу: Молодці, ми завершили! Загальне фото на пам'ять.

Ведуча. Вітаю всіх учасників квесту-гри. Об'єднані друж-

бою, допомогою, спільно ми перемогли поганців із Планети Яісор, довівши Нестору-Літописцю, що справа захисту Добра і Відповідальності у ваших надійних руках – творців сьогодення і будівельників майбутнього.

Повідомлення і сюрпризи чекають на **СТАНЦІЇ «Підсумково-нагородній»**

1. Прокоментуйте командний та індивідуальний внесок учасників ігри. Дайте відповідь на запитання:

- Які нові знання та уміння отримали, крокуючи Станціями квест-гри?

- Що сприяло, на вашу думку, такому результату?

- Що заважало?

Література:

1. Глібов, Л. & Іванченко, Р. (Ред.). (2016). *Твори*. Київ: Дніпро.

2. Нечитайло, Л. Г. (Ред.). (2017). *Квест-технологія в контексті інноваційного навчання*. Балаклія.

3. Яременко, В., Сліпушко, О. (Ред.). (1998). *Новий словник української мови*. (Т. 1). Київ: Аконіт.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Кириченко Валентина Іванівна – провідний науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник;

Нечерда Валерія Борисівна – старший науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук;

Гарбузюк Ірина Вікторівна – науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України;

Тарасова Тетяна Вікторівна – старший науковий співробітник лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук.

Наукове видання

Кириченко Валентина Іванівна
Нечерда Валерія Борисівна
Гарбузюк Ірина Вікторівна
Тарасова Тетяна Вікторівна

**Зміст, форми і методи формування
просоціальної поведінки підлітків уразливих категорій
в закладах загальної середньої освіти**

Методичні рекомендації

За заг. ред. Кириченко В. І.

Головний редактор – *Т. С. Саміляк*
Технічний редактор – *О. М. Корнілов*
Редактор – *О. І. Денисенко*
Комп'ютерна верстка – *М. А. Піскова*
Обкладинка – *Ю. В. Тарасова*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 14.08.2019. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 5,58.
Замовлення № 118. Наклад 300 пр.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05,
моб. тел.: (050) 457-24-24 – приймальня,
E-mail: design@imex.kr.ua